Сергій Сєряков

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЄЗУЇТСЬКИХ ШКІЛ УКРАЇНИ

Товариство Ісуса виникло у період глибокої кризи католицької церкви, коли вона гостро потребувала здійснення нестандартних кроків для відновлення своїх суспільних позицій. Тому новий орден виявився чудово адаптований не лише до виконання духовних функцій, але й до здійснення широкого спектру світської діяльності (господарської, політичної, шкільної etc.). Подібний дуалізм знайшов відображення також в єзуїтській освітній системі. З одного боку, вона була спрямована на забезпечення фахової підготовки особового складу Товариства Ісуса, інших католицьких орденів, парафіяльного духовенства etc. З іншого ж — надавала світську освіту гуманістичного характеру і виховувала у потрібному для ордена річищі прийдешні покоління (і насамперед — представників соціальної еліти).

Складовою частиною теренів, які охоплювала освітня діяльність Товариства Ісуса, були й українські землі Речі Посполитої. На початку 1648 р. у цьому регіоні існувало 12 єзуїтських шкіл — у Ярославі (з 1575 р.), Львові (з 1608 р.), Луцьку (з 1608 р.), Кам'янці-Подільському (з 1610 р.), Острозі (з 1626 р.), Вінниці (з 1630 р.), Кросно (з 1631 р.), Новгород-Сіверському (з 1636 р.), Барі (з 1638 р.), Переяславі (з 1638 р.), Ксаверові (з 1647 р.) і Києві (з 1647 р.)[1]. В адміністративному відношенні усі ці осередки входили до Польської провінції Товариства Ісуса. З початком Хмельниччини географія освітніх закладів ордену на терені України, звісно ж, зазнає суттєвих змін. Упродовж другої половини XVII ст. тут більш-менш стабільно існує шість єзуїтських шкіл (у Кросно, Луцьку, Львові, Ярославі[2], Острозі[3] і Перемишлі[4]). Освітній заклад ордену у Кам'янці-Подільському

---

[1] *Paszenda J.* Szkoły jezuickie w porządku alfabetycznym // Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Kraków, 1994. S. 16-18.

[2] Див.: *Сєряков С.* Єзуїтське шкільництво в Україні: кількісні показники та структурний розвиток (к. 40-х – сер. 90-х рр. XVII ст.) // УІЖ. 2001. К., 2002. С. 126–150.

[3] В період, який розглядається нами в даній роботі, Острозька єзуїтська школа діяла починаючи з 1656 р. (Див.: *Сєряков С.* Єзуїтське шкільництво в Україні... С. 127, 136).

[4] Цей навчальний заклад ордену почав функціонувати восени 1651 р. (ARSI. Polonica 12. F. 308; Polonica 13. F. 140.

припиняє діяльність у 1672 р.[5], а єзуїтські школи в Овручі і Красноставі починають функціонувати лише наприкінці XVII ст. (відповідно у 1687[6] і 1688[7] рр.).

Побутові умови

Ефективність діяльності навчального закладу залежить зокрема й від того, в яких побутових умовах він вимушений функціонувати. Це питання завжди було предметом особливої уваги єзуїтів: їх вихованці, як правило, навчалися у просторих приміщеннях, де було вдосталь світла і свіжого повітря. Проте брак фундацій або часу, потрібного на розбудову інфраструктури осередків ордену, могли викликати й суттєві відхилення від цього правила. Не були винятком на загальному тлі й українські землі Речі Посполитої: станом на 1647/48 н. р. освітня діяльність ордену в цьому регіоні здійснювалася у вкрай нерівнозначних побутових умовах. У найбільш комфортній ситуації перебувала Кам'янець-Подільська школа: вона містилася в окремій кам'яниці, яка була побудована саме для цих потреб ще 1617 р.[8]. Власні будівлі мали також освітні осередки ордену у Луцьку і Кросно. Проте, порівняно з попереднім випадком, вони були менш адаптовані до проведення в них навчальної діяльності, адже опинилися у руках ордену вже у готовому вигляді (відповідно у 1608 р. і 1617–1620 рр.)[9]. Попри відсутність власної будівлі, порівняно кращі побутові умови мали у 1647/48 н. р. Ярославська, Львівська і Острозька єзуїтські школи. Адже для їх потреб було виділено значну частину кам'яних будівель відповідних колеґіумів, спроектованих професійними архітекторами[10]. Натомість у значно гірших побутових умовах діяла в 1647/48 н. р. Барська єзуїтська школа. Разом з іншими об'єктами інфраструктури місцевої резиденції ордену, вона містилася у дерев'яному будинку. Решту тодішніх навчальних закладів ордену в Україні можна локалізувати хіба що гіпотетично. З огляду на брак даних про окреме розміщення Київської, Ксаверівської, Новгород-Сіверської і Вінницької шкіл, виглядає доцільним «розташувати» їх, за аналогією з попередніми випадками, у будинках

---

[5] *Сєряков С.* Єзуїтське шкільництво в Україні... С. 143.

[6] ARSI. Polonica 20. F. 10 v.; Polonica 45. F. 22 v.

[7] ARSI. Polonica 19. F. 57 v.; Polonica 20. F. 54, 217 v.

[8] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564-1995. – Kraków, 1996. S. 263.

[9] Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 393; *Pelczar R.* Szkolnictwo w miastach zachodnich ziem województwa ruskiego (XVI–XVIII w.). Rzeszów, 1998. S. 91.

[10] *Leń K.* Jezuickie kolegium św. Jana w Jarosławiu. 1573-1773. Kraków, 2000. S. 43-45; Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 379, 482.

місцевих осередків ордену. При цьому побутові умови для проведення в них освітньої діяльності могли істотно різнитися. Якщо у Києві вони за своїм рівнем наближалися до Ярославської, Львівської і Острозької шкіл, то в Ксаверові студенти навчалися у недобудованому приміщенні місцевої резиденції[11]. Ще в гіршій ситуації перебувала у 1647/48 н. р. Переяславська єзуїтська школа. Вона не мала власного будинку і, враховуючи невеликі розміри приміщення колеґіуму[12], навряд чи могла існувати під спільним з ним дахом. За таких умов можна припустити, що для потреб цієї школи використовували орендовані приміщення. Їх, звісно ж, можна вважати лише умовно придатними для освітньої діяльності.

Упродовж другої половини XVII ст. побутові умови українських єзуїтських шкіл зазнають певних змін. Скажімо, після татарського нападу на Ярослав у 1672 р. будівлі місцевого єзуїтського колеґіуму і костьолу були оточені муром[13]. У 1674 р., у зв'язку з підготовкою до святкування сторічного ювілею Ярославського осередку ордену, одне з його шкільних приміщень перебудували у театральну залу, а її стіни — оздобили портретами фундаторів колегіуму і золоченими ліпними прикрасами[14]. З 1679 р. починається заміна дерев'яних будівель Перемишльського колегіуму на кам'яні[15]. Близько 1690 р. у ньому було споруджено спеціалізовану театральну залу, яка також використовувалася для викладання філософії[16]. Трохи раніше, впродовж 1679–1683 рр., оновлюються і реконструюються приміщення Кросненського колеґіуму, а в 1689–1700 рр. для нього зводиться нова будівля[17]. У 1684 р. завершується спорудження другого шкільного будинку Ярославського колеґіуму св. Іоанна[18]. Тоді ж окреме одноповерхове приміщення отримує у своє розпорядження Луцька єзуїтська школа[19]. Нарешті у 1690-х рр. реконструюється і розширюється шкільний будинок Львівського колеґіуму[20].

---

[11] Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 26, 272, 339.

[12] Ibid. S. 498.

[13] *Gottfried K*. Jezuici w Jarosławiu. Jarosław, 1933. S. 31.

[14] *Pelczar R.* Szkołnictwo jezuickie w Jaroslawie 1575-1773 r. // Nasza Przeszłość. 1995. T. LXXXIV. S. 44; ARSI. Polonica 16. F. 116 v. – 117.

[15] *Pelczar R.* Szkolnictwo w miastach zachodnich... S. 87.

[16] Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 548.

[17] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. Krakow, 1905. S. 1121; Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 330.

[18] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 947.

[19] Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 393.

[20] *Finkel L., Starzyński S.* Historya Uniwersytetu Lwowskiego. Cz. I. Lwów, 1894. S. 25.

Структура і зміст освіти

Єзуїтське шкільництво ґрунтувалося на принципі pietas litterata, що обумовило щільне переплетіння в ньому світських і духовних складових, елементів sacrum і profanum. Загалом орденська освіта складалася із двох головних структурних елементів — граматико-риторичної школи (нижчих студій — studia inferiora) і філософсько-теологічних дисциплін (вищих студій — studia superiora).

Зміст навчання на нижчому щаблі єзуїтської освіти в цілому відповідав культурним потребам соціальної еліти Речі Посполитої. Ознайомлення з творами античних авторів, досконале опанування латини і мистецтва красномовства — всі ці знання, потрібні шляхтичеві у майбутній адміністративній, світській і суспільно-політичній діяльності, він міг отримати в рамках studia inferiora. Три найнижчі класи були присвячені здебільшого опануванню граматики класичних мов. Латина викладалася за підручником Емануеля Альвареса «De institutione grammatica libri tres» (Лісабон, 1572)[21], у відповідності з запропонованою у ньому послідовністю опанування навчального матеріалу. У класі інфіми юнаки вивчали основи латинської граматики та синтаксису (від відмінювання іменників до загальної структури дієслова). У середньому граматичному класі вони опановували другу книгу Е. Альвареса — від її початку до фігуральних конструкцій, або (згідно з римською методикою) — від загальної до складної структури дієслова. В обох випадках долучалися лише найлегші додатки. У класі синтаксису юнаки завершували граматичне вивчення латини і повторювали з початку власне синтаксичний матеріал. При цьому долучалися вже усі додатки[22]. Давньогрецька мова, яка вивчалася за підручником Якоба Гретсера[23], посідала у навчальній програмі єзуїтського studia inferiora другорядне місце. У цьому переконує хоча б той факт, що нормальний рівень її знання для учня класу поезії (humaniora) передбачав лише цілісне розуміння творів письменників і вміння щось нею написати[24]. Ця мова, як і ґебрейська, відігравала в єзуїтському шкільництві допоміжну роль, відкриваючи учням насамперед шлях до екзеґези Св. Письма. У цьому контексті промовистим є той факт, що в єдиному зафіксованому випадку викладання ґебрейської мови у Львівському колегіумі у другій половині XVII ст. (1679/1680 н. р.) цей курс читався вчителем контроверсійної і позитивної теології (о. Альбертом Рибчевським)[25].

---

[21] Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 8.

[22] Ratio atque institutio studiorum SJ... S. 99, 102, 105.

[23] Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 252.

[24] Ratio atque institutio studiorum SJ... S. 96.

[25] ARSI. Polonica 16. F. 46; Polonica 18. F. 53; Polonica 44. F. 312.

Вивчення класичних мов ґрунтувалося на активному використанні прикладів з античної літератури[26]. Завдяки цьому єзуїтські вихованці могли знайомитися з творами давньогрецьких і давньоримських авторів. Цей процес починався у першому семестрі середнього граматичного класу з вивчення «Листів до друзів» Цицерона і найлегших віршів Овідія. У другому семестрі учні, з дозволу префекта навчання, могли також знайомитися з грецьким катехізисом або Таблицею Цебеса[27]. Значно ширшим було коло робіт, до яких зверталися вихованці класу синтаксису. З-поміж праць давньогрецьких і давньоримських ораторів вони опрацьовували твори Цицерона — «Листи до друзів», «Листи до Аттіка», «Листи до брата Квінта», «Про дружбу», «Про старість», «Парадокси стоїків» etc. З-поміж поетичних творів учні читали насамперед елегії і листи Овідія, а також — фрагменти з Катулла, Тібулла й Проперція (критерієм відбору цих уривків була їх безпечність з точки зору збереження моральності). Водночас на розгляд юнаків пропонувалися еклоги Вергілія, четверта книга його «Георгік», а також — п'ята і сьома частини «Енеїди». З давньогрецької ж літератури вихованці класу синтаксису вивчали насамперед твори св. Хризостома, Езопа і Агапета[28].

Викладачі граматичних класів також приділяли певний час ознайомленню учнів з метафорами і метричним мистецтвом. Оволодіння ним продовжувалося вже у класі поезії (humaniora) на основі підручників Якоба Понтануса («Poeticarum institutionum libri tres», Інгольштадт, 1594) або Александера Донатуса («Ars poetica», Рим, 1631)[29]. На цьому етапі єзуїтської освіти також широко використовувалася антична спадщина. Вона слугувала тлом при поясненні певних теоретичних положень та джерелом висловів і зворотів під час складання учнями поетичних творів. У подібних цілях вихованці класу поезії (humaniora) найчастіше зверталися до Вергілія (за винятком еклог і четвертої книги «Енеїди»). Водночас використовувалися окремі оди Горація, а також — елегії, епіграми й інші твори відомих поетів античності, які не містили непристойностей[30].

Активне залучення античної спадщини до навчального процесу у класі поезії (humaniora) було покликане також покращити лексичний арсенал учнів. З цією метою вони щоденно зверталися не лише до поетичних творів, але й до праць античних ораторів та істориків (Цицерона, Цезаря, Салюстія, Лівія і Курція). Ознайомлення з ними закладало підґрунтя для наступного здобуття

---

[26] Ratio atque institutio studiorum SJ... S. 99, 102-103, 105-106.

[27] Ibid. S. 102.

[28] Ibid. S. 99.

[29] Ratio atque institutio studiorum SJ... S. 96, 99; Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 521.

[30] Ratio atque institutio studiorum SJ... S. 96, 97.

учнями риторичної освіти. Таку саму роль у класі поезії (humaniora) відігравав й короткий курс риторичних правил, а також — eruditio[31]. Його поява у навчальній програмі шкіл ордену була зумовлена бажанням полегшити учням розуміння тих текстів, зміст яких був тісно пов'язаний з історією, географією, міфологією і правом Давньої Греції та Риму. Для цього єзуїтський викладач під час тлумачення античних творів здійснював широкі екскурси у ці теми[32], які згодом перетворилися на окрему складову навчального процесу.

Риторична підготовка безпосередньо починалась у другому семестрі класу поезії (humaniora), із засвоєння учнями низки відповідних правил, викладених у підручнику Кипріана Соареза «De arte rhetorica» (1562 р.). При цьому юнаки активно опрацьовували твори Цицерона («На користь законопроекту Манілія», «На захист поета Архія», «На повернення Марцелла» і деякі інші промови, спрямовані до Цезаря)[33]. Риторична освіта в однойменному класі єзуїтської школи передбачала, окрім продовження вивчення eruditio, також оволодіння мистецтвом мовлення і стилю. У першому випадку пояснення необхідних правил здійснювалося на прикладах, взятих з творів Аристотеля і Цицерона, у другому — майже виключно з промов останнього[34].

Повний курс філософії в єзуїтських школах, згідно з «Ratio studiorum», мав тривати три роки, поділяючись відповідно на логіку, фізику і метафізику[35]. Ключова роль у цій тріаді відводилася останньому елементу, який в змістовно-ідейному відношенні був перехідним містком до пізнання теології. Важлива роль метафізики саме у фаховій підготовці священиків de facto визнається й у шкільному статуті ордену. Зокрема, він категорично забороняв скорочувати тривалість курсу філософії (з 3 до 2 років), якщо серед його слухачів були scholastici nostri (майбутні духовні особи). Коли ж курс філософії читався лише для світських учнів (scholastici externi), рішення про його тривалість ухвалював о. Провінціал[36].

На українських землях Речі Посполитої курс філософії зазвичай викладався у дворічному варіанті[37]. У другій половині XVII ст. у місцевих осередках ордену (в Ярославі, Львові, Луцьку й Перемишлі) поширюється

---

[31] Ibid. S. 96.

[32] *Bednarski S.* Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studjum z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego. Kraków, 1933. S. 254.

[33] *Яковенко Н.* Латинське шкільництво і «шкільний гуманізм» в Україні кінця XVI – середини XVII ст. // КС. 1997. № 1-2. С. 17; Ratio atque institutio studiorum SJ... С. 96.

[34] Ratio atque institutio studiorum SJ... S. 91.

[35] Ibid. S. 65-67.

[36] *Darowski R.* Studia z filozofii jezuitów w Polsce w XVII i XVIII wieku. Kraków, 1998. S. 321.

[37] Див., зокрема, ARSI. Polonica 12-22, 44, 45.

практика, коли на першому році курсу філософії читалася логіка, а на другому — фізика і метафізика[38]. Водночас у Львівському колегіумі остання взагалі деякий час (в 1686/1687 – 1690/1691 н. рр.) не викладалася, а курс філософії складався з логіки і фізики[39]. Подібний стан речей можна пояснити як браком фінансування, так і низькою практичною цінністю метафізики для здебільшого шляхетського учнівського загалу[40].

Викладання логіки в осередках ордену здійснювалося за підручниками Педро да Фонсеки чи Франціско де Толедо[41] й у своїй основі спиралося на вчення Аристотеля. Зокрема, викладач мусив ознайомити учнів з найлегшими питаннями з «Категорій» цього давньогрецького філософа, коротко передати зміст другої книги його праці «Про тлумачення» («Peri hermeneias») і обох частин «Перших Аналітиків» («Priorum Analiticorum»)[42]. У тематичному відношенні ця складова філософської освіти поділялася на формальну логіку (logica minor) і філософію пізнання (philosophia rationalis). У першому випадку учні набували загальних уявлень про логіку як науку, її предмет і функцію; з'ясовували різницю між формальною і пізнавальною точкою зору; вивчали три дії розуму (творення понять, суджень і умовиводів), початки семіотики, терміни і їх властивості; дізнавалися, що таке метод.

---

[38] Ibid. До винятків належить лише курс філософії о. Якуба Янішовського, прочитаний у Ярославі в 1676/1677–1678/1679 н. рр. Але його слухачами були виключно scholastici nostri. Це цілком пояснює, чому було залишено класичний трирічний термін викладання. (Див.: ARSI. Polonica 17. F. 33; Polonica 18. F. 24 v., 133; Polonica 44. F. 303 v.).

[39] ARSI. Polonica 20. F. 24 v.; Polonica 45. F. 7; Polonica 20. F. 52 v.; Polonica 45. F. 20, 35; Polonica 18. F. 28 v.; Polonica 20. F. 53; Polonica 45. F. 48; Polonica 20. F. 52 v.; Polonica 45. F. 48; Polonica 19. F. 57 v.; Polonica 20. F. 54; Polonica 45. F. 60 v.; Polonica 18. F. 28 v.; Polonica 20. F. 53; Polonica 45. F. 60 v.; Polonica 20. F. 53, 231; Polonica 45. F. 71; Polonica 20. F. 54, 217 v.; Polonica 45. F. 71.

[40] З проблематики курсу філософії їх цікавила насамперед логіка як необхідний інструмент здійснення судово-адміністративної діяльності. Оволодіння ним було життєво необхідним для тієї частини єзуїтських учнів, які належали до дрібної і середньої української шляхти. Адже в другій половині XVI – першій половині XVII ст. у цьому середовищі формується ціла низка династій канцеляристів, які працюють возними, підписками, адвокатами etc. (Див., зокрема, *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. К., 2008. С. 257–259). Для них єзуїтський курс філософії (як і загалом – навчання в школах ордену) був порівняно дешевим засобом оволодіння необхідними атрибутами юридичного фаху (латиною, логікою, риторичними прийомами etc.), а отже – відкривав шлях до здобуття кращого «місця під сонцем».

[41] Ratio atque institutio studiorum SJ... S. 66; *Darowski R.* Studia z filozofii jezuitów... S. 317.

[42] Ratio atque institutio studiorum SJ... S. 66.

У другому випадку єзуїтські вихованці вивчали загальні поняття (universalia) і їх різновиди, побутові категорії, теорію судження і точки зору; вчилися робити висновки й аргументувати власну позицію, здобували уявлення про наукове знання[43]. На другому році курсу філософії (як уже зазначалося, в українських школах ордену він включав проблематику фізики й метафізики) учні могли ознайомлюватися з такими роботами Аристотеля, як «Фізика», «Про небо» (De caelo), «Про походження», «Метафізика» і «Про душу». Тоді ж вони опановували решту категорій Стагірита. Своєю чергою, викладання в орденських школах моральної філософії здійснювалося за «Етикою» Аристотеля. В результаті, з-поміж різних складових єзуїтського курсу філософії поза сферою безпосереднього впливу цього давньогрецького автора лишалася тільки математика (її вивчали на основі вчення Евкліда)[44].

Теологічний елемент єзуїтської освіти був досить слабо поширений на сході Польської провінції. Скажімо, у другій половині XVII ст. усі складові богослов'я викладалися лише у Львові: тут стало читалися курси схоластичного й морального богослов'я і більш-менш регулярно — позитивна (Св. Письмо) та контроверсійна (полемічна) теологія[45]. Ці навчальні дисципліни мали різну значущість у ціннісній ієрархії єзуїтів. Однозначна першість у цьому відношенні належала курсу Св. Письма, предметом якого були найсвятіші речі — сакральні тексти християнства. Саме тому в «Ratio studiorum» особливо наголошується на необхідності піднесення рівня викладання цього предмету, у зв'язку з чим до викладачів висуваються жорсткі фахові вимоги[46]. Контроверсійне богослов'я включало короткий огляд проблематики схоластичного богослов'я і детальний аналіз питань, які по різному трактувалися католиками та представниками інших гілок християнства[47]. У другій половині XVII ст. цей навчальний курс відігравав у Львівському колегіумі роль навчального сателіту позитивної теології (Св. Письма). У цьому переконує поширення практики зосередження викладання цих предметів в одних руках. Скажімо, в останній чверті XVII ст. подібне «сумісництво» фіксується у 16 з 19 можливих випадків[48]. Курси контроверсійного і позитивного богослов'я читали о. Альберт Рибчевський

---

[43] *Darowski R.* Studia z filozofii jezuitów... S. 323.

[44] Ratio atque institutio studiorum SJ... S. 66, 69, 70.

[45] Див. детальніше: *Сєряков С.* Єзуїтське шкільництво в Україні... С. 126–150.

[46] Ratio atque institutio studiorum SJ... S. 34.

[47] Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 689-690.

[48] У 1675/1676–1677/1678 н. рр. ці курси взагалі не читалися, а в 1697/1698–1699/1700 н. рр. ймовірно викладалася лише контроверсійна теологія. (Див.: ARSI. Polonica 17. F. 40 v., 127; Polonica 44. F. 286–286 v. , 296 v. – 297; Polonica 22. F. 46 v., 156; Polonica 45. F. 180–180 v., 196, 216 v.

(1679/1680 н. р.)[49], о. Адам Ходаковський (1680/1681 н. р.)[50], о. Себаст'ян Клєщанський (1681/1682 і 1687/1688–1688/1689 н. рр.)[51], о. Адам Ходорський (1683/1684–1684/1685 н. рр., а також, можливо, 1685/1686–1686/1687 н. рр.)[52], о. Марцін Гримош (можливо у 1685/1686–1686/1687 н. рр.)[53], о. Ґеоргіус Генгель (1689/1690 і 1693/1694–1695/1696 н. рр.)[54], о. Павєл Завільський (1690/1691 н. р.)[55] о. Самуель Ростоцький (1692/1693 і 1696/1697 н. рр.)[56]. Підрядний статус контроверсійної теології у тодішній Львівській єзуїтській школі можна пояснити нівелюванням її суспільної значущості через зниження градусу полемічного протистояння в Речі Посполитій у другій половині XVII ст.[57].

Важливішою навчальною дисципліною вважалася схоластична теологія, яка відкривала учням шлях до пізнання теоретичного підґрунтя католицизму. До вивчення цієї складової єзуїтської освіти допускалися лише найкращі випускники курсу філософії. Натомість особи, які продемонстрували посередній рівень знань, продовжували навчання, опановуючи моральну теологію (casus conscientia)[58]. У другій половині XVII ст. цей курс викладався у переважній більшості осередків ордену на сході Польської провінції (в Кам'янці-Подільському, Кросно, Луцьку, Львові, Острозі, Перемишлі і Ярославі)[59]. По суті, він виконував роль замінника діацезіальної семінарії[60], забезпечуючи підготовку парафіяльних священиків[61]. Викладання цієї

---

[49] Ibid. Polonica 16. F. 46; Polonica 18. F. 53; Polonica 44. F. 312.

[50] Ibid. Polonica 18. F. 45; Polonica 44. F. 320.

[51] Ibid.Polonica 18. F. 46 v.; Polonica 19. F. 66 v.; Polonica 20. F. 61 v.; Polonica 44. F. 328 v.; Polonica 45. F. 20, 48.

[52] Ibid. Polonica 19. F. 42; Polonica 20. F. 56; Polonica 44. F. 347 v., 356; Polonica 45. F. 7.

[53] Ibid.Polonica 19. F. 43; Polonica 20. F. 79 v.

[54] Ibid. Polonica 20. F. 52 v., 242 v.; Polonica 22. F. 47; Polonica 45. F. 60 v., 101 v., 126 v., 147.

[55] Ibid. Polonica 20. F. 74 v., 252; Polonica 22. F. 60, 211 v.; Polonica 45. F. 71.

[56] Ibid. Polonica 20. F. 239 v.; Polonica 22. F. 29; Polonica 45. F. 163.

[57] Див., зокрема: *Kłoczowski J.* Dzieje chrześcijaństwa polskiego. Warszawa, 2000. S. 162.

[58] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 37.

[59] Див. детальніше: *Сєряков С.* Єзуїтське шкільництво в Україні... С. 126-150; *Сєряков С.* Зовнішні умови існування, економічне підґрунтя діяльності і структура освіти єзуїтських шкіл в Україні у 1648–1660 рр. // УІЖ. 2004. К., 2005. С. 92-108.

[60] Створення щільної мережі таких закладів для підвищення фахової підготовки парафіяльних священиків було одним з наріжних каменів Католицької реформи, ініційованої Тридентським собором. (Див., зокрема, *Kłoczowski J.* Dzieje chrześcijaństwa polskiego... S.137.

[61] Ibid.; Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 63.

складової єзуїтської освіти включало надання відомостей щодо християнських таїнств і обрядів, суворості моралі, десяти заповідей, а також — стислої інформації про позбавлення посади, переведення на нове місце, чародійство etc. Ідеологічна значущість цього навчального курсу визначила детальну регламентацію усіх його аспектів. Показовим прикладом у цьому зв'язку є ситуація з поясненням християнських таїнств, стосовно чого в «Ratio studiorum» можна знайти цілу низку рекомендацій і застережень[62].

Курси studia superiora перебували у тісному зв'язку з ідейною основою католицизму, тому не дивно, що орден приділяв велике значення забезпеченню узгодженості їх змісту з «певними непохитними нормами». Які ж доктрини відповідали цьому визначенню, а отже — мали формувати зміст освіти на вищому щаблі навчання в єзуїтських школах? У § 4 розділу 5 частини IV цього документу містилося нагадування педагогам-єзуїтам про необхідність спиратися у своїй професійній діяльності на безпечніше та схвалене вчення[63]. У схожому напрямку скеровував викладачів курсів studia superiora й шкільний статут ордену («Ratio atque institutio studiorum»), на підставі якого, починаючи з 1599 р., функціонували усі єзуїтські навчальні заклади. Зокрема, від викладачів філософії цей документ вимагав таким чином трактувати наукові проблеми, щоб учні «найкращим чином заохочувалися до пізнання Творця»[64]. За таких умов було б наївним вважати саме доктрину Аристотеля головним ідейним орієнтиром для викладачів філософії. Насправді таку роль виконували ідеологічні засади католицької церкви. Зокрема, «Ratio studiorum» зобов'язував викладачів філософії ігнорувати ті питання «Метафізики» Аристотеля, які стосувалися Бога та ідей (de Intelligentiis) і «повністю чи у великому ступені залежать від істин, що передані божественною вірою». Орден також створював перешкоди на шляху ознайомлення учнів з деякими природничими поглядами Аристотеля. Конкретніше йдеться про застереження викладачів першого етапу studia superiora від розгляду тих розділів другої книги його роботи «Про душу», які були присвячені анатомії людини[65].

Навчання теологічним дисциплінам в єзуїтських школах також здійснювалось на засадах повного узгодження їх змісту із запропонованим католицькою церквою еталоном істини. Скажімо, під час викладання схоластичної теології заборонялося згадувати або захищати ті думки, які попередньо викликали негативну реакцію у певному католицькому університеті або іншому осередку богословської освіти. Поряд із таким засобом визначення

---

[62] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 63-64.

[63] ЦДІАУЛ. Ф. 140, оп. 1, спр. 119, арк. 126.

[64] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 65.

[65] Ibid. S. 67.

межі дозволеного у навчанні схоластичної теології, в єзуїтських школах також застосовувався й інший — прив'язання змісту освіти до вчення Фоми Аквінського. Ті проблеми, яких він не торкався у своїх роботах, викладачі шкіл ордену були зобов'язані оминати у своїх лекціях. Прагнення запобігти проникненню до єзуїтських шкіл «небезпечних» теологічних ідей втілювалось також у детальній регламентації змісту курсу морального богослов'я. Зокрема, йдеться про пояснення християнських таїнств, щодо кожного з яких у «Ratio studiorum» міститься низка рекомендацій і застережень[66].

Перебіг навчального процесу і його дидактичні атрибути

Академічний рік в українських школах ордену зазвичай починався 1 вересня[67]. Проте траплялися випадки, коли початок занять переносився на пізніший термін. Скажімо, у Луцькому колегіумі в 1676 р. через військову небезпеку заняття в повній мірі розпочалися лише наприкінці жовтня[68].

Навчальний процес був побудований таким чином, аби учні єзуїтських шкіл могли кожного третього-четвертого дня відпочивати від інтелектуальної діяльності. Скажімо, у неділю вихованці studia superiora цілком звільнялися від навчання, а учні решти класів — мали заняття лише до обіду. Окрім того, через насичений релігійний календар школи не функціонували принаймні ще один день на тиждень. Якщо ж на нього припадало два свята, тоді неділя могла бути звичайним навчальним днем. (Винятки робилися лише тоді, коли свята припадали на суботу і понеділок. У такому разі студенти відпочивали три дні поспіль). Додатковий день для відпочинку учні могли отримати й тоді, коли єдине свято на тижні припадало на понеділок чи суботу (у такому разі вони не навчалися також у середу чи четвер)[69].

Тривалість навчального дня коливалася в залежності від рівня єзуїтської освіти. Скажімо, у класі риторики учні вчилися по дві години до і після обідньої перерви. Натомість вихованці решти складових studia inferiora витрачали на це вранці і в другій половині дня по дві з половиною години. В обох випадках перерва між двома блоками занять тривала дві години[70]. Центральним елементом навчального процесу була лекція. Як правило, викладачі надиктовували її зміст учням, хоча це й не було обов'язковою вимогою. По завершенні лекції викладач ще принаймні 15 хвилин мав залишатися в аудиторії для того, аби відповісти на можливі питання з тематики прочитаного

---

[66] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 60, 62, 63, 64.

[67] Зокрема, саме так було у Луцьку в 1676 р. (Див.: ARSI. Polonica 54. F. 156).

[68] Ibid. Polonica 54. F. 155 v.

[69] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 42.

[70] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 84.

матеріалу і переконатися, що учні добре засвоїли його[71]. З метою закріплення набутих знань вихованці усіх складових studia inferiora виконували письмові завдання (в класі інфіми, граматики й синтаксису — в усі дні, окрім суботи; в риториці – щодня, за винятком суботи і вільних днів; в поезії — двічі на тиждень)[72]. На початку навчального дня, поки викладачі перевіряли такі роботи, учні розповідали декуріонам напам'ять зміст засвоєного напередодні матеріалу[73] або виконували різні письмові вправи. Скажімо, вихованці класу риторики могли наслідувати фрагмент певної праці античного поета чи оратора, перекладати промову з латинської мови на давньогрецьку чи навпаки, переробляти поетичний твір на прозовий, створювати епіграми чи епітафії та ін.[74].

З метою закріплення опанованого матеріалу в єзуїтських школах час від часу влаштовувалися репетиції (повторення). Скажімо, у класі інфіми розгляду нової теми обов'язково передувало повторення змісту попереднього уроку. Щосуботи учні мали розповідати напам'ять весь матеріал, який вони опанували впродовж 1-2 останніх тижнів. Після завершення роботи з певною навчальною книгою юнаки могли спробувати переказати її зміст з кафедри (за вміле виконання цього завдання можна було отримати нагороду). В цьому ж контексті варто розглядати й щотижневі і щомісячні диспути, які активно влаштовувалися у класах studia superiora. В них брали участь найкраще підготовлені учні, тоді як решта повторювала вивчений матеріал в індивідуальному порядку[75].

Поширеним атрибутом як навчального процесу, так і вільного часу вихованців єзуїтських шкіл, були концертації. Вони полягали у тому, що юнаки перевіряли рівень знань один одного шляхом перехресного опитування, критичного аналізу усної відповіді чи письмової праці свого оппонента або зробленого ним перекладу тощо[76]. Таке протистояння могло набувати характеру як індивідуального поєдинку, так і змагання репрезентантів двох частин класу. Водночас, щодругої суботи учні одного класу у присутності іншого повинні були публічно прочитати лекцію (латиною чи давньогрецькою мовою), виголосити промову або вірш. Окрім того, між приблизно рівними складовими studia inferiora (скажімо, класами поезії і риторики) кілька разів на рік влаштовувалися годинні диспути. У них брали участь по 2–3 найкращі учні, які дискутували між собою з питань, що належали до спільної тематики обох цих класів[77].

---

[71] Ibid. S. 54.

[72] Ibid. S. 85.

[73] Ibid. S. 102, 105 etc.

[74] Ibid. S. 92.

[75] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 54-55, 105.

[76] Ibid. S. 85, 87, 103-104, 106 etc.

[77] Ibid. S. 87, 88.

З метою стимулювання юнаків до старанного навчання в єзуїтському шкільництві було розроблено низку заохочувальних заходів. Раз на рік найкращим учням привселюдно, в урочистій обстановці, вручали нагороди. Вони надавалися коштом «загальновідомих людей» (представників соціальної еліти, які, ймовірно, мали певний стосунок до цієї школи — були її фундаторами, патронами, колишніми учнями тощо). Своєю чергою, учні під час церемонії нагородження мусили обов'язково подякувати своїм благодійникам[78]. Число нагород залежало від рівня єзуїтської освіти (8 осіб отримували вихованці класу риторики, 6 — поезії і синтаксису і 4 — граматики та інфіми). Ці цифри могли змінюватися як в один, так і в інший бік через надто малу або, навпаки, велику наповнюваність класів. Окрім того, існували «приватні» (або — малі) нагороди. Вони фундувалися ректором і вручалися в кожному класі за локальні успіхи у навчанні (перемогу у диспуті, ознайомлення зі змістом певної книжки і його переповідання учнівському загалові тощо)[79]. Найстаранніші вихованці єзуїтських шкіл могли також достроково перейти до наступного етапу єзуїтської освіти, склавши екстерном підсумковий іспит з тематики поточного навчального року[80].

Для полегшення роботи викладачів у єзуїтському шкільництві було створено систему функціональних учнівських посад. Їх носії визначалися кожні 1–2 місяці на підставі конкурсу студентських праць. При цьому, чим кращих результатів досягав певний учень, тим престижніший титул він отримував. Здобути функціональну посаду можна було також у процесі концертації, перемігши в інтелектуальному поєдинку її чинного володаря. Весь клас міг поділятися на дві конкуруючі частини, в межах кожної з яких існувала аналогічна номенклатура та ієрархія посад. Обіймання кожної з них передбачало виконання певних, чітко окреслених функцій. Скажімо, декуріон збирав для вчителя письмові роботи учнів, а згодом, поки педагог перевіряв їх, вислуховував відповіді своїх товаришів по класу, які розповідали напам'ять зміст попередньої теми. При цьому декуріон занотовував до спеціального зошита кількість помилок, яких припускався кожен з учнів, та вносив до нього усі їх оцінки. Публічний цензор (або — головний декуріон чи претор) слідкував за порядком у навчальних аудиторіях і учнівських спальнях, щоденно повідомляв префекту навчання про інциденти у класі та прізвища тих учнів, які були відсутні на заняттях. Аби підняти авторитет носія цієї почесної посади серед товаришів, йому надавалося право, за погодженням із вчителем, звільняти учнів від покарання за дрібні провини. Окрім того, для підвищення престижу всіх носіїв найвищих

[78] Ibid. S. 46.

[79] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 76, 81.

[80] Ibid. S. 72, 74.

функціональних посад, їм виокремлювали місця у перших рядах аудиторії[81].

У єзуїтському шкільництві переважали навчальні, вербальні і моральні засоби покарання (несумлінним учням давали додаткові завдання, робили усні зауваження, відправляли на спеціальну лаву, одягали на них «віслючі» ковпаки та ін.). Однак щодо злісних ледарів чи порушників порядку допускалася можливість застосування фізичних покарань. Їх виконувала стороння світська особа (коректор) або один з учнів. Водночас ті єзуїтські вихованці, які вважали фізичне покарання особистим безчестям (зокрема, представники аристократичних родин) могли звільнятися від нього. У такому разі префект навчання мусив визначити для цих осіб інший тип покарання[82].

Завершенню навчання передували прикінцеві іспити або диспути. Зокрема, 1672 р. слухачі курсу філософії Львівського колегіуму наприкінці навчального року влаштували публічний захист головних положень цього курсу. При цьому один зі студентів також обороняв тези зі схоластичної теології[83]. Прикінцевий іспит виконували у письмовій формі, як правило, прозою (хоча у класі синтаксису і поезії він міг передбачати й написання віршованого твору). Відповідний вчитель за 2–3 дні до проведення іспиту оголошував його безпосередні засади. Приймала іспит комісія з трьох осіб: очолював її префект шкіл або уповноважена ним особа, решта двоє мали бути компетентними у тематиці даного курсу. Якщо учнів було занадто багато, могли створюватися дві і більше трійок екзаменаторів. Під час написання роботи дозволялося користуватися допоміжною літературою і навіть виходити в разі потреби з аудиторії, залишаючи при цьому свою працю у префекта. Учням суворо заборонялося списувати один в одного (якщо траплялися дві ідентичні роботи, вони обидві визнавалися нечинними). Написані роботи префект шкіл розподіляв для перевірки між усіма членами екзаменаційної комісії. Після цього учні групами по три особи викликалися до зали, де перебувала екзаменаційна комісія. Процедура подальшого складання іспиту була наступною: вихованці 1) знайомилися зі своїми вже перевіреними письмовими працями; 2) пояснювали, в чому полягали підкреслені вчителем помилки; 3) відповідали на питання, що стосувалися тематики навчального курсу, який юнаки опановували впродовж навчального року. Вихованці класу граматики перед третім етапом іспиту також мусили перекласти на латину польський текст, запропонований їм членами екзаменаційної комісії[84]. Оцінки виставлялися одразу ж після екзаменування

[81] Ibid. S. 76, 87, 88.

[82] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 77, 89.

[83] ARSI. Polonica 54. F. 58 v.

[84] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 74, 79.

кожної трійки учнів, хоча й зберігалися у таємниці до моменту публічного їх оголошення (після складання іспиту усіма вихованцями). При визначенні оцінки враховувалися результати письмової роботи, усного іспиту, а також — думка вчителя щодо успішності певного вихованця упродовж навчального року[85]. Якщо учень не складав річного іспиту, він міг бути зарахований до наступного класу лише за певних умов (якщо зміг продемонструвати мінімальні знання з проблематики курсу, мав досить дорослий вік або вже кілька років провів на тому ж самому етапі єзуїтської освіти). Проте, якщо цей учень не продемонстрував жодної старанності у навчанні, він мусив залишитися ще на рік у попередньому класі. Щодо найбільш безнадійних в інтелектуальному сенсі осіб, то їх пропонувалося взагалі усувати зі школи[86].

Вакації

Тривалість літніх канікул змінювалася в залежності від конкретного щабля єзуїтської освіти. По завершенні класів граматики та інфіми юнаки відпочивали лише один тиждень. Учні синтаксису і поезії мали влітку вже відповідно дво- і тритижневі канікули. Натомість вихованцям риторики виділявся на відпочинок цілий місяць, а слухачам курсів studia superiora від 1 до 2 місяців[87]. Життєві обставини, втім, вносили корективи й у ці норми. Скажімо, активізація татарських нападів на околиці Луцька в 1675 р. примусила поставити крапку у навчальному процесі місцевої єзуїтської школи вже 12 липня[88]. Поряд з «головними вакаціями» існували також і малі, які припадали на час великих релігійних свят. Скажімо, на Різдво старші класи відпочивали у період від Святвечора до 1 січня, а молодші — від полудня Святвечора до 28 грудня. На Великдень вихованці studia superiora відпочивали в період між Пальмовою (Вербною) і Білою неділями (Антипасхи), а учні класів studia inferiora — від полудня передпасхальної середи до Великодневого вівторка. Учні єзуїтських шкіл також звільнялися від занять, починаючи з переддня Свята св. Трійці (вихованці studia superiora з самого ранку, а studia inferiora — від полудня) і до наступного вівторка. Окрім того, заняття не проводилися й у четвер[89].

---

[85] При цьому вчитель оцінював його за семибальною системою (6 – найкращий, 5 – дуже добрий, 4 – добрий, 3 – посередній, 2 – слабий, 1 – такий, що потребує залишення учня на другий рік, 0 – такий, що вимагає усунення юнака зі школи). Див. Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 89.

[86] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 75.

[87] Ibid. S. 41.

[88] ARSI. Polonica 54. F. 155.

[89] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 42.

Роль зовнішніх чинників у повсякденному житті освітніх закладів ордену

Негативний вплив на матеріальні умови діяльності єзуїтських шкіл та перебіг у них навчального процесу справляли військові дії, викликані ними спустошення та епідемії. Скажімо, навесні-влітку 1648 р., в міру розширення ареалу Хмельниччини, не менш ніж на рік зачиняють свої двері 8 із 12 тодішніх шкіл ордену в Україні[90]. Першими, одразу ж після отримання звістки про початок повстання, припинили навчання єзуїти Переяславського і Київського колеґіумів. У квітні 1648 р. їх приклад наслідували у Луцькому колеґіумі. У травні 1648 р. було зачинено Новгород-Сіверську школу Товариства Ісуса. Приблизно наприкінці травня — на початку червня припинив діяти освітній заклад ордену в Острозі. Не пізніше, ніж у червні 1648 р., закривається Ксаверівська, до 1 липня — Вінницька, а до 5 серпня 1648 р. — Барська єзуїтські школи[91]. Спільною рисою подальшої історії цих колеґіумів і резиденцій була щонайменше річна перерва у навчальної діяльності. У випадку Луцького осередку ордену вона тривала до осені 1649 р.[92], Острозького — до 1656 р.[93], Ксаверівського — до 1689 р. (до відкриття школи в Овручі, куди у 1680 р. перенесли цей колеґіум)[94], Вінницького та Барського — до 1728 р. Натомість, навчальні заклади ордену у Новгород-Сіверському, Переяславі і Києві у 1648 р. припинили своє існування назавжди[95].

Швидкому відновленню їхньої діяльності заважали три чинники — перманентна військова загроза, руйнування міської інфраструктури і спустошення заміських маєтків. Саме вони визначили освітню недієздатність Луцького колегіуму у 1648/49 н. р.[96]. Якщо його міські будівлі постраждали лише частково, то інфраструктурі інших осередків ордену було завдано набагато масштабніших збитків. Зокрема, будинок Барського колеґіуму зазнав у 1648 р. настільки сильних руйнувань, що наступного року було важко

---

[90] *Paszenda J.* Szkoły jezuickie w porządku alfabetycznym... S. 16-18; ARSI – Polonica 12. F. 138-138 v., 300.

[91] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. III. Lwow, 1902. S. 20, 22, 24; T. IV. Kraków, 1905. S. 944, 979, 1391, 1403; Жерела до історії України-Руси. Т. IV. Галицькі акти з р. 1648-1649. Львів, 1898. С. 39.

[92] ARSI. Polonica 12. F. 300.

[93] Ibid. F. 138 v., 302; Polonica 13. F. 135-135 v., 206; Polonica 53. F. 22.

[94] Ibid. Polonica 20. F. 179; *Łukaszewicz J.* Historya szkół w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794. T. 4. Poznań: księgarnia J.K. Zupańskiego. S. 125.

[95] *Paszenda J.* Szkoły jezuickie w porządku alfabetycznym... S. 16-18.

[96] ARSI. Polonica 12 F. 239 v.; Архив ЮЗР. Ч. 3. Т. 4: Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. К., 1914. С. 448-449.

визначити навіть місце його знаходження[97]. Схожа ситуація склалася в Острозі, де двічі (1648 і 1649 рр.) було спалено будівлю місцевого колеґіуму[98]. Внаслідок повного руйнування його міської інфраструктури решта місцевих єзуїтів (у тому числі — й вчителі) розбіглися по селах. Саме цим літописець Острозького колегіуму виправдовує нечинність місцевої школи ордену в 1648/49 н. р.[99]. Про чималі масштаби тодішніх руйнувань свідчить те, що приміщення Острозького осередку ордену були частково відновлені лише 1652 р., а остаточно — перед 1668 р.[100]. Швидкому поновленню освітньої діяльності осередків ордену в Україні заважали також масштабні спустошення їх заміських володінь. Зокрема, 19 серпня 1648 р. повстанці завдали чималих збитків п'ятьом селам Острозького колеґіуму (в них були знищені фільварочні будівлі, корчми та всі будинки селян, з-поміж яких 30 осіб було вбито, а 571 — захоплено в полон)[101].

У подальші роки зустрічається ще чимало прикладів вимушеної нечинності українських шкіл ордену. Скажімо, у 1651 р. львівські єзуїти тимчасово припинили навчальний процес через поширення в Галичині епідемії чуми та викликані нею демографічні й господарські втрати[102]. Під питанням опинилися також подальші перспективи існування Кросненської єзуїтської школи. Можливість її закриття (через недостатні розміри фундацій і прибутків відповідного колегіуму) обговорювалася на Конґреґації Польської провінції ордену у 1651 р.[103]. Хоча цей освітній заклад врешті-решт продовжив своє існування, проте вимушений був позбутися класу інфіми (у 1651/52 н. р.)[104]. Значного удару по перебігу діяльності галицьких єзуїтських шкіл завдали події доби Потопу. Спустошення міської інфраструктури Ярославського колегіуму св. Іоанна і його заміських маєтків викликало дворічну перерву у діяльності місцевої єзуїтської школи (1655/56–1656/57 н. рр.)[105]. Більше поталанило Львівському колегіуму, міські будівлі якого лишилися неушкодженими. Завдяки цьому місцева єзуїтська школа не переривала роботи у роки Потопу, проте зазнала помітного структурного секвестру.

---

[97] ARSI. Polonica 53. F. 1.

[98] *Левицкий О.* Анна-Алоиза, княжна Острожская // КС. 1883. Т. VII. С. 359; Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 482.

[99] ARSI. Polonica 12. F. 138 v.

[100] Encyklopedia wiedzy o jezuitach... S. 482.

[101] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. III. S. 24.

[102] *Załęski S.* OO. Jezuici we Lwowie. Lwów, 1880. S. 68.

[103] ЛННБВС ВР. Фонд Баворовських. Спр. 997/II. Арк. 9.

[104] ARSI. Polonica 12. F. 290; ARSI. Polonica 13. F. 121.

[105] Ibid. Polonica 13. F. 201.

Зокрема, у Львові припиняється викладання математики (з 1655/56 н. р.), схоластичної і контроверсійної теології та Св. Письма (з 1657/58 н. р.)[106]. У 1667/68 н. р. «через ворожі напади» не проводилося навчання в Острозькому колегіумі[107]. У 1672 р., внаслідок переходу Поділля під владу Османської імперії, починається тривала перерва у роботі Кам'янець-Подільської єзуїтської школи (вона відроджується лише 1700 р.)[108]. Польсько-турецька війна 1672 р. далася взнаки й іншим українським осередкам єзуїтської освіти. Скажімо, у Львівській школі в 1672/73 н. р. через облогу міста тимчасово не функціонували класи studia inferiora, а також — було скорочено час викладання курсу філософії. Натомість у Луцькому колегіумі, через татарські напади, 12 липня 1675 р. взагалі було достроково завершено річний освітній цикл[109]. Дискретність функціонування тих чи інших структурних складових єзуїтської школи могла бути також наслідком банального браку учнів. Зокрема, саме з цієї причини 1682 р. було згорнуто викладання курсу математики в Ярославському колегіумі св. Іоанна[110].

Якість єзуїтської освіти і фаховий рівень викладачів

Наскільки політична нестабільність і дискретність навчального процесу впливала на якість освітньої діяльності ордену на терені України? Аналіз джерел з другої половини XVII ст. загалом приводить до суперечливих висновків. З одного боку, не підлягає сумніву погіршення обізнаності єзуїтських вихованців в окремих навчальних дисциплінах. Скажімо, в матеріалах Конгрегації Польської провінції 1678 р. відверто говориться про зниження математичної ерудиції місцевих scholastici nostri[111] і висуваються різні пропозиції щодо покращення status quo[112]. Дещо раніше (в 1673 р.) цим же питанням переймався ректор Ярославського колегіуму св. Іонна о. Бартломей Вонсовський. Зокрема, він акцентував увагу очільника Польської провінції Гіацінта Кочовського і генерала ордену Іоанна Павла Оліви на тому, що периферійне місце математики в межах єзуїтської освіти та низький рівень її

[106] Ibid.F. 131, 203.

[107] Ibid. Polonica 15. F. 193.

[108] *Paszenda J.* Szkoły jezuickie w porządku alfabetycznym... S. 17.

[109] ARSI. Polonica 54. F. 58 v., 155.

[110] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 171.

[111] До цієї категорії вихованців шкіл ордену належали ті особи, майбутнє яких було пов'язане з духовною діяльністю (Див.: *Губер Й.* Иезуиты. Их история, учение, организация и практическая деятельность в сфере общественной жизни, политики и религии. СПб., 1898. С. 41.).

[112] ЛННБВС ВР. Фонд Баворовських. Спр. 997/II. Арк. 112 зв., 116.

викладання спричиняють масовий відтік світських учнів із навчальних закладів ордену по завершенні класу риторики[113].

У кризовому стані перебувало на той час і викладання давньогрецької мови. Її занедбаний стан, згідно з листом о. Провінціала до ректора Львівського колегіуму від 28 листопада 1669 р., полягав у тому, що ця мова перетворилася на «terram incognitam» не лише для учнів, але й для викладачів. Через це педагоги виявлялися неспроможними надавати своїм вихованцям потрібні знання із зазначеної дисципліни. Причину цієї вади очільник Польської провінції вбачав у нехтуванні місцевих викладачів-початківців обов'язковими етапами інтелектуальної формації єзуїтів[114].

Які ж саме кроки пропонувало керівництво ордену, Польської провінції та її конкретних осередків для покращення ситуації? Загалом вони мають подвійний характер, спрямовуючись на посилення контролю за якістю знань учнів і зростання їх відповідальності за брак сумлінності у навчанні. Скажімо, у 1669 р. керівництво Польської провінції зобов'язало ректорів карати тих scholastici nostri, які нехтували давньогрецькою мовою та, у разі потреби, — влаштовувати іспит з цього предмету[115]. Схожу стратегію подолання низького рівня математичної освіченості запропонувала Конрегація Польської провінції 1678 р. З одного боку, її делегати звернулися до генерала ордену з проханням дозволити проведення щотижневих повторень та кінцевого щорічного іспиту з цього предмету. Водночас Конгрегація виступила з ініціативою дозволити ректорам, з санкції о. Провінціала, карати тих осіб, які на іспиті демонстрували занадто низький рівень обізнаності у математиці. Реалізації цих заходів, утім, завадила нерішучість генерала Товариства Ісуса. У своїй постанові від 17 лютого 1680 р. він дозволив лише відбирати осіб, схильних до математики, та надавати їм певний час для опанування цієї науки. При цьому очільник Товариства Ісуса вимагав орієнтуватися на 20 ст. «Правил Провінціалів» з «Ratio studiorum», яка передбача створення для таких осіб факультативних занять по завершенні основного курсу математики [116].

Чи можна усі вищезгадані факти вважати ознаками системної якісної кризи єзуїтського шкільництва на українських землях Речі Посполитої? На нашу думку, подібний висновок не дає адекватного бачення ситуації, яка склалася у місцевих навчальних закладах ордену в другій половині XVII ст. Адже, скажімо, занепад значення давньогрецької мови можна вважати природним явищем, пов'язаним із зростаючою секуляризацією єзуїтської освіти і початком

---

[113] ARSI. Polonica 54. F. 52.

[114] ЦДІАУЛ. Ф. 140. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 50–51.

[115] Там само. Арк. 50 зв. — 51.

[116] ЛННБВС ВР. Фонд Баворовських. Спр. 997/II. Арк. 116, 118; Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 39.

її модернізації. Надаючи в даному випадку давньогрецькій мові статусу сакрального предмету, ми виходимо з того, що вона ніколи не користувалася інтересом у соціальної еліти Речі Посполитої. З давньогрецької спадщини шляхту цікавила лише міфологія, з якою можна було ознайомитися з допомогою латиномовних праць. Саме тому місцева соціальна еліта сприймала давньогрецьку мову лише як неминучий доважок до того пакету знань, які могли стати справді корисними у їх житті (латина, поезія, риторика, математика). Отже, реальну цінність давньогрецька мова могла мати лише для потенційних духовних осіб. Справді, у добу Реформації і Контрреформації, коли всі прагнули звернутися ad fontes християнства, оволодіння сакральними мовами розглядалося як необхідна умова ведення полемічної боротьби. Це, ймовірно, й утримувало єзуїтів від того, аби діяти у звичному для себе річищі, адекватно реагуючи на культурні смаки шляхти. Проте вже у середині XVII ст., в міру падіння практичної цінності давньогрецької мови для духовенства (у зв'язку зі зниженням градусу полемічної боротьби), в єзуїтських школах Речі Посполитої фіксуються перші випадки, коли її викладанням нехтують як «непотрібним»[117]. На цьому тлі не були винятком і східні землі Польської провінції, про що переконливо свідчить лист її очільника Александра Льоренцовіча до ректора Львівського колегіуму (28 листопада 1669 р.)[118].

Так само неоднозначно можна інтерпретувати й ситуацію зі зниженням рівня математичної освіченості учнів шкіл Польської провінції. Надмірна стурбованість її представників саме цим питанням[119] виглядає дивною з огляду на те, що «Ratio studiorum» відводила математиці лише периферійне місце в межах єзуїтської моделі освіти[120]. За таких умов підвищену увагу членів Товариства Ісуса до якості математичних знань своїх вихованців можна вважати не лише їх реакцією на низький рівень викладання цього предмету, але й свідченням зростання його значущості в єзуїтському шкільництві. Підстави для такого висновку дає також загальна тенденція у зміні ставлення ордену до математичної освіти. Аналіз низки документів Товариства Ісуса з останньої чверті XVI — першої половини XVII ст. (проекту «Ratio studiorum» 1586 р., його остаточної редакції 1599 р., Ординації

[117] *Bednarski S.* Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce... S. 45.

[118] ЦДІАУЛ. Ф. 140, оп. 1, спр. 119, арк. 50 зв. — 51.

[119] Окрім проектів о. Бартоломея Вонсовського щодо створення у Ярославі Математичної школи і Військової академії, в даному контексті варто ще раз згадати про зміст офіційних документів Польської провінції за 1670–80-і рр. Вони рясніють ухвалами щодо необхідності підвищення рівня математичної підготовки єзуїтських викладачів і запровадження для них repetitiones (тобто — спеціальних курсів підвищення кваліфікації). (Див.: ЛННБВС ВР. Фонд Баворовських, спр. 997/II, арк. 112 зв., 116, 162; ЦДІАУЛ. Ф. 140, оп. 1, спр. 119, арк. 51.

[120] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 70.

генералів і провінціалів Литовської провінції, «Consuetudines» Польської провінції 1648 р.). переконує у тому, що за цей період питома вага математичних знань у навчальному процесі єзуїтських шкіл суттєво зростає, а самі вони починають викладатися не лише в рамках курсу філософії, але й протягом усього циклу studia inferiora[121].

Думку про однозначне зниження якості єзуїтської освіти в Україні упродовж другої половини XVII ст. підважує й аналіз її суб'єктивної складової — ступеню професійної підготовки педагогів. Врахування останнього, на нашу думку, є вкрай важливим у випадку єзуїтського шкільництва, адже в його межах викладачеві відводилася вирішальна роль у забезпеченні ефективності навчання. Скажімо, відомий представник Товариства Ісуса на педагогічній ниві (автор виданого в 1576 р. твору «Christiani pueri institution») Йоан Боніфаціо підкреслював, що «все залежить від професора»[122]. Надання ключової ролі особі викладача засвідчує також зміст шкільного статуту Товариства Ісуса, який є, по суті, збіркою порад і директив, що адресувалися здебільшого викладачам окремих курсів і мали на меті забезпечити за їх допомоги реалізацію певного освітнього ідеалу[123]. Трактування особи викладача як важливого чинника ефективної діяльності школи обумовило турботу ордену про належну підготовку кадрів для педагогічної роботи. Складовою частиною цього було інтелектуальне вдосконалення єзуїтів, яке полягало у послідовному опануванні ними риторики, філософії і теології. Саме ці курси постійно фігурують у «Cataloges triennales»[124] при характеристиці освіти єзуїтів Польської провінції[125].

Сукупний рівень інтелектуальної підготовки певного члена Товариства Ісуса, безперечно, впливав на змістовність та якість пропонованих ним знань. Що ж до викладачів українських шкіл ордену, то аналіз рівня їхньої освіченості потребує, гадаю, попереднього поділу всього загалу єзуїтських педагогів на менші групи. Насамперед виглядає доцільним відокремити викладачів-священиків (patres) від маґістрів-кліриків (magistri). Адже, згідно з послідовністю щаблів професійної підготовки осіб, що вступали до ордену, обов'язкове опанування богослов'я передбачалося лише по завершенні

---

[121] *Bednarski S.* Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce... S. 108, 281; Biblioteka PAN w Krakowie. Rkps. 1022. F. 59.

[122] Цит. за: *Piechnik L*. Początki seminariów nauczycielskich w Polsce w wieku XVI // Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Kraków, 1994. S. 63.

[123] Див., зокрема, його польський переклад: Ratio atque institutio studiorum SJ czyli ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599). Warszawa, 2000.

[124] Йдеться про один із різновидів звітних документів, що періодично складалися в усіх колегіумах та резиденціях і мали на меті надати генералові Товариства Ісуса докладну інформацію про матеріальний стан осередку та його особовий склад.

[125] Див.: ARSI. Polonica 11-15 etc.

маґістерської педагогічної діяльності[126]. Таким чином, інтелектуальна підготовка маґістрів і священиків складалася з різної кількості неодмінних елементів, а отже — мала нетотожну граничну межу.

Варто також, на мою думку, не змішувати аналіз освіченості тих священиків, які навчали в класах studia inferiora, і тих, що викладали studia superiora. Адже «вищі студії», як важливіші з перспективи реалізації завдань Товариства, цілком логічно зосереджувалися в руках осіб, що мали загалом вищий рівень освіти. Скажімо, у 1648–1655 рр. 28 зі 103 (27,2%) отців-вчителів studia inferiora не пройшли риторичної підготовки, тоді як серед викладачів studia superiora нараховувалося лише троє таких осіб (що складає близько 9,7%). Подібна різниця зберігається й надалі. Зокрема, з-поміж отців-викладачів studia inferiora 1655–1660 рр. риторичну підготовку не пройшли 6 із 42 (14,3%), в 1660–1665 рр. — 12 із 61 (19,7%), а в 1665–1670 рр. 9–11 з 45 осіб (20–24,4%). У групі викладачів studia superiora відповідні показники були, як правило, нижчі. У 1655–1660 рр. — 20% (5 із 25 випадків), у 1660-1665 рр. — 7,5% (3 із 40 випадків), в 1665–1670 рр. — 9,5% (4 із 42 випадків). Схожа ситуація спостерігається щодо представництва в обох цих групах осіб, які мали трирічну філософську освіту. Серед викладачів studia inferiora вони складали у 1648–1655 рр. — 80,6–81,6% (83–84 зі 103 осіб), у 1655–1660 рр. — 61,9–71,4% (26/30 із 42 осіб), у 1660–1665 рр. — 80,3–88,5% (49/54 з 61 осіб), а в 1665–1670 рр. — 77,8–80 % (35/36 із 45 осіб). Натомість серед педагогів studia superiora поширеність трирічної філософської підготовки склала у 1648–1655 рр. 83,9% (26 із 31 випадків), у 1655–1660 рр. — 92–96% (23/24 із 25 випадків), у 1660–1665 рр. — 85% (34 із 40 випадків), в 1665–1670 рр. — 85,7% (36 із 42 випадків)[127].

Аналіз зрушень, які відбулися в 1648–1670 рр. у ділянці інтелектуальної підготовки викладачів українських єзуїтських шкіл, не підтверджує думки про їх однозначний і послідовний якісний регрес[128]. Очевидна деградація спостерігається лише в групі маґістрів, котрі, на відміну від викладачів-священиків, розпочинали свій шлях в ордені вже за часів політичної нестабільності, а, отже, не могли розраховувати на здобуття якісної освіти. Стабілізація ж умов діяльності місцевих шкільних осередків призводить до того, що у другій половині 1660-х рр. освіченість маґістрів

---

[126] *Piechnik L.* Początki seminariów nauczycielskich w Polsce... S. 63-65.

[127] Ці статистичні дані подаються на підставі аналізу перших частин Catalogorum triennalium осередків Польської провінції за 1645, 1649, 1651, 1655, 1658, 1660, 1665, 1669 і 1672 рр. (Див.: ARSI. Polonica 11, 12, 13, 14, 15.

[128] Детальніший аналіз цього питання див.: *Сєряков С.* Викладацький склад як показник якісного рівня єзуїтської освіти на українських теренах Речі Посполитої у 1648–1670 рр. // КА. Вип. 8. К., 2010. С. 92-111.

починає поліпшуватися. Ще менше підстав для висновку про якісний занепад єзуїтського шкільництва дає аналіз змін інтелектуальної підготовки викладачів-священиків. У стосунку до вчителів studia inferiora цей процес має хвилеподібний характер, коли періоди якісного регресу (1648/1655 рр., 1665/1670 рр.) межують з часами послідовного покращення ситуації (1655–1665 рр.), через що наприкінці досліджуваного періоду інтелектуальна підготовка педагогів постає як значно вища порівняно з 1647/48 н. р. Прогресивна тенденція домінує і в зміні рівня освіченості тих єзуїтів, які викладали в українських осередках Товариства курси studia superiora. Деякий регрес після початку Хмельниччини (1648–1655 рр.) змінюється стабілізацією ситуації (1655–1660 рр.) і її послідовним покращенням. Як наслідок, у 1665–1670 рр. у цій групі викладачів фіксується вищий рівень освіченості, ніж у 1647/48 н. р.

Великі сумніви викликає й усталена в історіографії теза про інтелектуально-культурну ізоляцію українських шкіл ордену як нібито ознаку їх якісного регресу[129]. Навпаки, вимушена еміграція єзуїтів Польської провінції до Центральної Європи у роки Потопу спричинила розширення їх безпосередніх контактів із зовнішнім світом. Це підтверджує й аналіз ситуації в українських школах, де у другій половині 1650-х — кінці 1660-х рр. фіксується чимало викладачів із досвідом закордонних подорожей. Не менш вагомим показником ступеня інтелектуально-культурної відкритості/замкненості українських шкіл ордену є знання викладачами іноземних мов. Хоча зростання цього показника й було викликане ситуативними чинниками (скороченням мережі осередків, еміграцією єзуїтів Польської провінції до Центральної Європи), але воно призвело до того, що в 1670 р. мовна ерудиція викладачів була однозначно кращою, ніж у 1647/48 н. р.

Категорії учнів єзуїтських шкіл, їх чисельність і вік

Навчальні заклади Товариства Ісуса в Україні мали досить строкате коло споживачів. Вихованці українських шкіл ордену були неоднорідними насамперед щодо їх учнівського статусу, поділяючись на «scholasticos nostros» і «scholasticos externos». Уже самі по собі ці терміни є досить промовистими. Адже в них закладено принципову межу, яка відокремлює «своїх» з точки зору релігійної інституції (тобто — майбутніх священиків) від «зовнішніх» щодо неї осіб. У цілому перші змальовуються у шкільному статуті ордену як певна

[129] Див., зокрема: *Bednarski S.* Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce... S. 26, 29; *Kot S.* Historia wychowania. Zarys podręcznikowy. T. 1: Od starożytnej Grecji do połowy w. XVIII. Lwów, 1934. S. 267; *Piechnik L.* Akademie i uczelnie jezuickie // Dzieje teologii katolickiej w Polsce. T. 2. Cz. 2. Lublin, 1975. S. 83; *Grzebień L.* Jezuici. Kraków, 1999. S. 26.

привілейована каста, обрані, до яких висуваються завищені (порівняно з екстернами) вимоги щодо інтелектуальної підготовки[130], поведінки і моральності[131]. Спеціальний статус scholasticos nostros також знайшов відображення у звітних документах осередків ордену на українських землях Речі Посполитої. Особові дані учнів даної категорії ретельно фіксувалися в цих джерелах, тоді як про екстернів не згадувалося[132]. Намагання єзуїтів виокремити, надати особливого значення і певною мірою сакралізувати scholastici nostri також виявилося у їх штучній фізичній ізоляції від решти учнів. Майбутні духовні особи посідали окремий сектор навчальної аудиторії, могли розмовляти з екстернами лише з питань навчальної програми чи духовного поступу, складали іспит з філософії лише у присутності собі подібних учнів. Натомість на аналогічних іспитах екстернів могли бути присутні учні обох категорій[133].

На відміну від «scholasticos nostros», «scholastici externi» як світські особи могли мешкати й поза межами єзуїтського осередку, у місті. Зокрема, один з учнів Кросненського колеґіуму Станіслав Васєловіч у 1678 р. проживав на квартирі свого вчителя гри на органі, Матеуша Тарновського[134]. Частину «scholastici externi» складали особи, які мешкали у розташованих при колеґіумах інтернатах[135]. У залежності від конкретного осередку ордену він мав назву конвікту або бурси. Ці установи створювалися як для бідних, так і для заможних студентів. Зокрема, в Ярославському колеґіумі св. Іоанна існували окремі приміщення для обох майнових груп учнів[136].

---

[130] У цьому зв'язку наведемо кілька промовистих фактів, які свідчать про особливу «турботу» єзуїтів про забезпечення високого рівня освіченості scholastici nostri. По-перше, курс філософії в тих школах, де навчалися «наші учні», мусив обов'язково тривати 3 роки, тоді як в інших випадках міг скорочуватися. По-друге, академії з ґебрейської і давньогрецької мов могли створюватися лише в середовищі «наших учнів». (Див.: Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 36, 44). По-третє, для scholastici nostri були встановлені жорсткіші умови складання кінцевого іспиту з метафізики — з більшим числом екзаменаторів, які мали вищу кваліфікацію. У цьому контексті також варто згадати, що у 1687 р. Конгрегація Польської провінції звернулася до генерала ордена з проханням, аби він дозволив запровадити саме для «наших учнів» екзамен з контроверсійної теології і математики (Див. Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 50; ЛННБВС ВР. Фонд Баворовських. Спр. 997/II. Арк. 162).

[131] Зокрема, вони були зобов'язані разом входити і виходити з публічних шкіл, зберігаючи при цьому спокійний, виважений і смиренний вигляд (Див.: Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 107).

[132] Див. зокрема: Cataloges breves і Cataloges triennales осередків Польської провінції ордену за другу половину XVII ст. — ARSI, Germanica 132; Fondo Gesuitico 1537/9/ 44; Polonica 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 A, 22, 44, 45.

[133] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 50, 76, 107.

[134] Biblioteka im. Ossolińskich we Wrocławiu. Rkps. 9660/II. F. 91.

[135] *Kot S.* Historja wychowania. T. 1... S. 231.

[136] *Gottfried K.* Jezuici w Jarosławiu... S. 22.

У кількісному відношенні «scholastici nostril» і «externi» являли собою досить нерівнозначні категорії студентів українських єзуїтських шкіл. Адже перші завжди були нечисленною групою учнів. Зокрема, у 1647/48 н. р. вони були репрезентовані у Львівській школі лише вісьмома слухачами курсу моральної теології. У 1657/58 н. р. в Острозькому колегіумі було лише дев'ятеро «scholastici nostri», які вивчали метафізику[137]. Стільки ж несвітських слухачів риторики мав Ярославський колеґіум св. Іоанна у 1661/62 н. р., а у 1664/65 н. р. та 1672/73 н. р. їх взагалі було лише семеро[138]. Відтоді до кінця XVII ст. на українських землях Речі Посполитої нараховується лише чотири випадки, коли число «scholastici nostri» перевищувало 10 осіб. Усі вони стосуються Ярославського колеґіуму св. Іоанна, а саме 1676/77 н. р., 1678/79 н. р., 1690/91 н. р. та 1692/93 н. р. (відповідно 16, 11, 15 та 13 чол.)[139]. Проте навіть у подібному випадку «scholastici nostri» залишалися краплею у студентському колективі. Адже більшість українських осередків ордену мала від 100 до 300, а за наявності класів філософії і теології — взагалі щонайменше 500 учнів[140].

Конкретна чисельність вихованців певного колегіуму чи резиденції залежала насамперед від зовнішніх умов їх розвитку. Скажімо, закономірним наслідком військових подій на терені Галичини у 1648 р. стало зменшення учнівської громади Львівського колегіуму. У березні 1649 р. вона нараховувала приблизно 100 осіб[141], у той час як зазвичай до її складу входило від 400 до 700 юнаків[142]. Прецеденти різкого зменшення чисельності вихованців Львівського осередку ордену фіксуються й у подальшому. Зокрема, 1660 р. саме з цієї причини у Львові було ліквідовано чотирирічний курс схоластичної теології[143]. Проте в цілому після 1649 р. його учнівський колектив нараховував менше 500 осіб (подібний мінімальний рівень чисельності вихованців Львівської єзуїтської школи був зафіксований, зокрема, у 1677 р.). Натомість максимальна чисельність її учнів у другій половині XVII ст. склала приблизно 700 осіб[144]. Порівняно меншими були учнівські колективи інших українських шкіл ордену. Скажімо, в Ярославському колегіумі св. Іоанна у другій половині XVII ст. одночасно навчалося не більше 600 юнаків[145], що є звичним показником

---

[137] ARSI. Polonica 44. F. 101 v., 154 v.

[138] Ibid. F. 175, 245 v.; Fondo Gesuitico 1537/9/44. F. 12.

[139] Ibid. Polonica 44. F. 296, 304; Polonica 45. F. 70-70 v., 83.

[140] Historia wychowania / pod red. Ł. Kurdybachy. T. 1. Warszawa, 1967. S. 362; Wroczyński R. Dzieje oświaty polskiej do roku 1795. Warszawa, 1983. S. 110.

[141] ЦДІАУЛ. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 1114. Арк. 242.

[142] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 621.

[143] Ibid. S. 620.

[144] *Rudnicki J.* Lwów. Karta z dziejów Polski. Glasgow, 1943. S. 25; ARSI. Polonica 54. F. 154.

[145] *Paluszkiewicz F.* Mały słownik jezuitów w Polsce. Warszawa, 1995. S. 36.

чисельності місцевих вихованців. У 1599 р. в Ярославі також фіксується 600 учнів[146]. У Луцькому єзуїтському осередку зазвичай нараховувалося близько 300 чол. В Острозькій школі ордену, згідно з авторськими підрахунками, у 1660–1690-х рр. щорічно навчалося не більше 170 осіб, у той час як до 1648 р. цей показник коливався в межах 250-260 осіб. У період між 1658 р. і 1672 р. небагато учнів мав також Кам‘янець-Подільський колегіум[137]. Враховуючи несприятливі зовнішні умови існування даного осередку ордену, можна припустити, що в ньому постійно перебувало менше 150 студентів (цей показник було зафіксовано у порівняно спокійному 1706 р.)[148].

Якого ж віку юнаки навчалися в українських єзуїтських школах? Певне уявлення про це надає перелік вихованців Кросненського колегіуму, які померли в період з 1661 р. до 1686 р. Переважна більшість цих осіб (п’ятеро з семи) мала від 9 до 13 років. У той же час, поряд з ними, у школі навчалися 18-ти та 20-тирічні студенти[149]. Подібна вікова диференціація могла обумовлюватися не лише перебуванням учнів на різних щаблях єзуїтської освіти, але й запізнілим приходом частини з них до школи. На користь цієї думки свідчить, зокрема, приклад Яна Гайдзіковича, який, маючи у 1664 р. 20 років, був вихованцем лише класу синтаксису[150]. На цьому ж щаблі єзуїтської освіти в 1675 р. навчався Францішек Богуцький, якому було лише 13 років[151].

Соціальне обличчя вихованців навчальних закладів ордену і матеріальна підтримка незаможних юнаків

У середовищі учнів українських єзуїтських шкіл у 1648–1700 рр. спостерігається помітне соціальне розшарування. Найширше репрезентованим у місцевих осередках ордену був вищий прошарок панівного стану Речі Посполитої. Підтвердження на користь цієї думки можна знайти у хроніці Львівського колегіуму, згідно з якою серед 500 вихованців місцевої єзуїтської школи у 1677 р. були «багаточисленні сини магнатів»[152]. Схожа ситуація склалася напередодні подій 1648 р. в Острозькій єзуїтській школі, учнівський склад якої був репрезентований переважно молоддю з респектабельних родин[153]. Здебільшого ари-

---

[146] *Pelczar R.* Szkolnictwo jezuickie w Jarosławie 1575–1773 r. // Nasza Przeszłość. T. 84. Kraków, 1995. S. 36.

[147] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 960, 1273, 981.

[148] ARSI. Polonica 52. F. 12 v.

[149] Biblioteka im. Ossolińskich we Wrocławiu. Rkps. 9660/II. F. 26, 37, 48, 80, 86, 91, 119.

[150] Ibid. F. 48.

[151] ARSI. Polonica 54. F. 142.

[152] Ibid. F. 154.

[153] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 1256.

стократичним називає особовий склад єзуїтських шкіл Речі Посполитої ректор Ярославського колегіуму св. Іоанна Бартломей Вонсовський у своїх відомих пропозиціях щодо відкриття математичної школи (1673 р.)[154]. Схожий соціальний характер мав також Луцький колегіум у другій половині XVII ст. Зокрема, саме представники найкращих шляхетських родин 1658 р. утворювали місцеву маріанську содаліцію, до якої зазвичай входила переважна більшість учнів єзуїтських шкіл[155]. Поряд із представниками політичної й економічної еліти Речі Посполитої в українських єзуїтських школах також навчалися діти з середнього і нижчого прошарку шляхетського стану. Скажімо, у 1675 р. серед вихованців Кросненського колегіуму фігурує син сяноцького підсудка Томаша Лещинського на ім'я Володислав, а у 1678 р. — Олександр Пьотровський, «з маєтку Шуфнарова»[156]. Обидва ці учні, судячи з прізвищ та супутніх відомостей, походили відповідно з середньої і дрібної шляхти, хоча й не були особами без статків. Разом із тим, у Кросненській школі навчалися також бідні студенти. Зокрема, до їх кола належали Миколай Дидінський та Ґеоргіус Клусович, які перебували в цьому осередку освіти відповідно у 1661 р. та 1674 р.[157].

Наявність серед учнів українських шкіл ордену осіб з низьким рівнем достатку було можливим завдяки безкоштовному характеру єзуїтської освіти[158]. Частина бідних учнів перебувала на повному утриманні Товариства Ісуса. Зокрема, в Острозькому колегіумі у другій половині XVII ст. на такі потреби спрямовувалися прибутки з його маєтку Суражу. Ці кошти дозволяли щорічно вирішувати матеріальні проблеми 20 учнів Острозької єзуїтської школи, які походили з незаможної шляхти[159]. Поширенішим явищем було безкоштовне проживання бідних студентів. Вони мешкали у спеціальних будинках при колегіумах, які називалися бурсами або конвіктами. Побутові умови в них суттєво різнилися в залежності від обставин місця й часу. Скажімо, в Ярославському колегіумі св. Іоана в період з 1591 до 1608 рр. бурса містилася у дерев'яній будівлі (її спорудив Пьотр Фабрицій), після чого переїхала до зручнішої й просторішої кам'яниці, побудованої коштами коронного референдаря Швєнтославського. Окремий кам'яний будинок мав також Острозький конвікт — він був споруджений за рахунок прибутків від цільової фундації Г.-А. Острозької (1640 р.)[160].

---

[154] ARSI. Polonica 54. F. 52.

[155] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 945.

[156] Biblioteka im. Ossolińskich we Wrocławiu. Rkps. 9660/II. F. 80, 91.

[157] Ibid. F. 26, 73.

[158] *Kot S.* Historja wychowania. T. 1... S. 230.

[159] *Stecki T.J.* Łuck starożytny i dzisiejszy. Kraków, 1876. S. 76.

[160] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy... S. 242, 482; *Левицкий О.* Анна-Алоиза, княжна Острожская. С. 346.

У будинку бурси розміщувалася спеціальна однойменна єзуїтська установа, яка мала власні фундації[161], існувала на засадах адміністративної автономії та відігравала значущу роль у житті місцевого осередку ордену. Спочатку бурси виконували лише соціальну функцію (забезпечували житлом незаможних учнів), а тому йменувалися бурсами бідних (bursas pauperum). Але в подальшому, упродовж першої половини XVII ст., ці заклади поступово трансформуються у якісно нове явище — бурси музикантів (bursas musicorum)[162]. Типовим прикладом цього є відповідна установа Львівського колегіуму. Вона була заснована 1615 р. як bursa pauperum, проте вже за п'ять років перетворилася на бурсу музикантів[163]. У документах ордену другої половини XVII ст. ці заклади, втім, за інерцією час від часу згадуються під старою назвою. Зокрема, термін «bursa pauperum» фігурує у «Catalogis triennalis» Кросненського колегіуму, які підбивають підсумки його діяльності за 1655–58 і 1672–75 рр. Натомість у джерелах за періоди 1651–55, 1658–60, 1675–78 і 1685–90 рр. згадується про існування у Кросно єзуїтської bursae musicorum[164]. Аналогічну ситуацію спостерігаємо у випадку Ярославської і Львівської бурс. Натомість у Кам'янець-Подільському і Луцьку відповідний заклад фігурує у другій половині XVII ст. лише як бурса бідних. Відсутність у всіх цих випадках паралельного використання обох термінів підтверджує поширену в історіографії думку[165] про те, що ми маємо справу з альтернативними назвами одного і того ж явища. Винятком на загальному тлі є лише Острозький колегіум, в якому з 1640 р. паралельно існували конвікт для незаможної шляхти і бурса музикантів[166].

Яка ж сума йшла на матеріальні потреби незаможних вихованців єзуїтських шкіл в Україні? У 1648/49 н. р. bursae pauperum Львівського колегіуму утримувалася за рахунок 10%-річного прибутку з цільової суми 1000 фл.[167]. Матеріальне підґрунтя існування bursae pauperum у Луцьку в 1649–1678 рр. складали 40 фл., які щорічно виокремлювалися з бюджету цього єзуїтського осередку[168]. У 1678–1681 рр. ця бурса утримувалася з цільової суми у розмірі

---

[161] ARSI. Polonica 12. F. 135 v.; Polonica 13. F. 197 v.; Polonica 16. F. 108 etc.

[162] Про них і їх роль у культурному житті українських осередків ордену детальніше див. далі.

[163] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy... S. 379.

[164] ARSI. Polonica 13. F. 197 v.; Polonica 16. F. 108.

[165] Див., зокрема: *Kochanowicz J.* Geneza, organizacja i działalność jezuickich burs muzycznych. Kraków, 2002. S. 60.

[166] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy... S. 482-483.

[167] ARSI. Polonica 12. F. 135 v.

[168] Ibid. F. 300; Polonica 13. F. 133-134, 205; Polonica 14. F. 110-111; Polonica 16. F. 121-121 v.; Polonica 17. F. 129.

830 фл., що приносила фіксований десятивідсотковий річний прибуток[169]. У подальші роки існування bursae pauperum при Луцькому осередку ордену безумовно простежується, лише починаючи з 1683 р. Саме тоді луцька капітула затверджує постійну милостиню для бідних і старанних учнів місцевої єзуїтської школи, яка щосуботи розподілялася між ними префектом[170]. Бурса Ярославського колегіуму св. Іоанна впродовж XVII ст. забезпечувалася за рахунок фундації Ганни Острозької (1609 р.) у розмірі 1200 фл. За аналогією з попередніми випадками, щорічні прибутки від неї можна визначити у розмірі 120 фл.[171]. Натомість на потреби Острозького конвікту щороку передбачалося 4000 фл, джерелом яких слугувала цільова фундація Г.-А. Острозької (1640 р.). У 1672–1675 рр. конвікт щорічно отримував значно скромнішу суму (90 фл.)[172]. Трохи краще забезпечувалася у другій половині XVII ст. Острозька бурса музикантів (у 1678 р. її матеріальне підґрунтя складалося з 326 зл., а в 1690 р. — зі 125 зл.)[173].

Чисельність мешканців bursae pauperum істотно різнилася в залежності від часу і конкретного осередку ордену. Зокрема, у відповідному закладі Ярославського колегіуму св. Іоанна у 1591–1608 р. перебувало не більше 30 незаможних студентів. Згодом, після спорудження для бурси окремої кам'яної будівлі, в ній, як правило, щорічно перебувало 70 учнів[174]. Натомість в Острозькому колегіумі зазвичай було лише 30 бурсаків, а в кінці 1660–1690-х рр. у місцевому конвікті ніколи не було повного числа 20 конвікторів[175].

Умовна ефективність системи соціальної підтримки незаможних учнів і студентська злочинність

Хоча bursae pauperum і покращували долю незаможних студентів українських єзуїтських шкіл, проте вони не вирішували всіх їхніх матеріальних проблем. Обумовлене цим погане харчування викликало хворобливість бідних учнів, яка іноді завершувалася їх смертю. Зокрема, саме за таких обставин 2 вересня 1661 р. помер Миколай Дидінський, 18-річний вихованець Кросненського колегіуму[176]. У 1675 р. несподівана і швидкоплинна хвороба

---

[169] Ibid. Polonica 18. F. 137 v.

[170] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 947.

[171] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy... S. 242.

[172] ARSI. Polonica 16. F. 122.

[173] Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy... S. 482-483.

[174] Ibid. S. 242; Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времен до конца XVII в. / Под ред. Э.Д. Днепрова. М., 1989. С. 270.

[175] Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР... — С. 270; *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 1273.

[176] Biblioteka im. Ossolińskich we Wrocławiu. Rkps. 9660/II. F. 26.

із летальним наслідком спіткала іншого учня місцевої єзуїтської школи — 13-річного Францішка Богуцького[177].

Доказом того, що наявність бурс лише частково розв'язувала соціальні проблеми незаможних студентів українських єзуїтських шкіл, є також їх періодична участь у кримінальних злочинах, пов'язаних із пограбуванням. Зокрема, у 1664 р. таким чином відзначилися вихованці Львівського колегіуму, які вчинили криваві погроми в єврейських районах у центрі міста і на Підзамчі[178]. Схожий характер, певно, мав і конфлікт, що виник у 1681 р. між кросненськими міщанами і студентами місцевої єзуїтської школи[179]. Водночас траплялися й протилежні ситуації, коли саме вихованці ордену ставали жертвами злочину. Скажімо, 19 вересня 1678 р. така доля спіткала вихованця Кросненського колегіуму Станіслава Васєловича, який вчився грі на органі у Матеуша Тарговського. Проводжаючи увечері того дня своїх родичів, він у передмісті Кросна натрапив на двох «лютих» злодіїв, у зіткненні з якими й був смертельно поранений[180]. Слід також зауважити, що бажання юнаків поживитися за рахунок міщан могло бути не єдиним чинником студентських заворушень. Вони могли також додатково обумовлюватися освітньою конкуренцією і релігійним фанатизмом. Результатом дії такого складного букету детермінант стали, зокрема, напади учнів Луцького колегіуму на школу і церкву місцевого православного братства[181].

Конфесійний склад вихованців освітніх закладів Товариства Ісуса

Попри подібні випадки, було б помилкою стверджувати, що в українських єзуїтських школах у 1648–1700 рр. були відсутні православні учні. Скажімо, у Львівському колегіумі у другій половині XVII ст. прихильники східного християнства становили близько 30% від загальної кількості учнів[182]. Значну частину учнівського колективу напевно складали й православні вихованці Луцького колегіуму. На користь цієї думки свідчить реакція греко-католицького митрополита К. Жоховського під час відвідання ним Луцька у 1678 р. Конкретніше йдеться про його заклик до єзуїтів відмовитися від надання освіти православним дітям, що, на думку цього церковного ієрарха, робило їх по-

---

[177] ARSI. Polonica 54. F. 142.

[178] Історія Львова / Під ред. В.В. Секретарюка. К., 1984. С. 74; *Załęski S.* OO. Jezuici we Lwowie. S. 48-49.

[179] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 1126.

[180] Biblioteka im. Ossolińskich we Wrocławiu. Rkps. 9660/II. F. 91.

[181] *Stecki T.J.* Łuck starożytny i dzisiejszy. S. 194.

[182] Історія Львова... С. 74.

тенційно небезпечними для уніатів[183]. Радикальність цієї пропозиції, так само як і бачення загрози позиціям греко-католицької церкви з боку освічених православних вихованців Луцького колегіуму, могли виникнути лише за умови перетворення їх на впливовий чинник релігійного життя регіону. А це було можливо лише у випадку значного представництва серед учнів Луцької школи православних вірян, що не могло лишитися непомітним для К. Жоховського.

Релігійне життя учнів єзуїтських шкіл, маріанські содаліції й академії

Дотримання принципу pietas litterata обумовило насичене релігійне життя вихованців Товариства Ісуса. Перед початком занять учні разом із викладачем здійснювали спільну молитву. Вони були також зобов'язані щоденно у супроводі вчителя відвідувати месу в єзуїтському храмі, щомісячно сповідатися, щотижня навчатися катехізису, регулярно причащатися, бути присутніми на проповідях у святкові дні[184]. Надмірна набожність учнів часом порушувала хисткий баланс між їх інтелектуальним розвитком і релігійним вихованням. Про актуальність цієї проблеми у 1680-х рр. свідчить одне з рішень Конгрегації Польській провінції 1687 р. Зокрема, її делегати зобов'язали ректорів місцевих осередків ордену відмовитися від практики, коли учні («наші» і «екстерни») звільнялися від занять у свята св. Ігнатія і св. Франциска Ксаверія для того, аби вони могли подовше залишатися на богослужінні у храмі[185].

Релігійне життя вихованців єзуїтських шкіл проходило здебільшого в рамках студентських релігійних конгрегацій (маріанських содаліцій). Керівництво ордену приділяло велику увагу цьому інститутові, про що свідчить зобов'язання шкільним статутом ордену ректорів колегіумів докласти усіх зусиль для створення у ввірених їм осередках маріанських содаліцій[186]. Студентські релігійні конгрегації створювалися з метою популяризації серед учнів культу Діви Марії і були покликані прищеплювати їм набожність, моральність і засади християнської поведінки[187]. З цією метою содаліси у неділі і свята спільно здійснювали необхідні духовні вправи і богослужіння, брали участь в урочистих релігійних процесіях, а також — надавали допомогу хворим і бідним мешканцям міста[188]. Складовою частиною релігійних обов'язків содалісів була участь у церемоніях, пов'язаних із урочистим похованням їх товаришів.

---

[183] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 946, 947.

[184] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 53, 77, 112.

[185] ЛННБВС ВР. Фонд Баворовських. Спр. 997/ІІ. Арк. 161 зв.

[186] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 47.

[187] *Leń K.* Jezuickie kolegium św. Jana w Jarosławiu... S. 98-99.

[188] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 1046; *Leń K.* Jezuickie kolegium św. Jana w Jarosławiu... S. 99–100.

Скажімо, у 1675 р. члени маріанської содаліції Кросненського колегіуму виголосили низку промов («загальноприйнятим звичаєм, латиною і місцевою мовою») над щойно спочилим учнем класу синтаксису Францішком Богуцьким. Після цього його тіло було перенесене викладачами-отцями і магістрами до вівтаря церкви для проведення подальших поховальних церемоній[189].

Вступаючи до маріанської содаліції, світські учні єзуїтських шкіл автоматично зараховувалися до лав академії. В іншому випадку стати її членом можна було лише з особистого дозволу ректора. Подібний стан речей, звісно ж, заохочував вступати до маріанських содаліцій усіх (зокрема — й некатолицьких) вихованців ордену. Адже, потрапляючи завдяки цьому до академії, вони отримували можливість систематично покращувати свої знання в процесі спільного виконання різних навчальних вправ[190]. Їх перелік та питома вага у загальній структурі академічної діяльності учнів залежали від конкретного етапу єзуїтської освіти. Зокрема, в середовищі вихованців studia superiora головна увага приділялася влаштуванню закритих і публічних диспутів. В останньому випадку тексти вступу і висновків учасників подібних заходів підлягали попередній цензурі префекта навчання. Поряд з диспутами вихованці studia superiora, які входили до складу академії, здійснювали щоденні повторення і публічні лекції[191]. Натомість «академіки» з класів humaniora і риторики виголошували промови, вірші та уривки з прозових творів, інсценізували звинувачення і захисти, створювали і розв'язували написи і загадки, складали емблеми, символи, діалоги, поеми і трагедії, наслідували виступи чи вірші знаменитих ораторів і поетів, знаходили в книгах античних авторів потрібні вислови та цитували їх. Певні підсумки подібної творчої діяльності підводилися раз на рік під час важливих свят (зокрема — Найсвятішої Діви Марії). Саме тоді на заклик керівника певного осередку ордену всі бажаючі могли демонструвати набуті поетичні і риторичні вміння, пропонуючи підготовлені ними промови, вірші і емблеми. У той же час, найкращі з учнівських лекцій, декламацій і захистів тез могли набувати публічного характеру[192]. Так само, як і в середовищі вихованців humaniora і риторики, академічна діяльність учнів граматичних класів була спрямована на підвищення рівня їх філологічної освіти. Це досягалося в процесі читання юнаками художніх творів, вивчення і декламації віршів, виконання вправ з грецької граматики та проведення частих диспутів з метою виправлення стилю чи тренування пам'яті. Окрім того, перебуваючи у складі академії, вихованці граматичних класів, вірогідно, вчилися прого-

[189] ARSI. Polonica 54. F. 142.

[190] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 47, 114, 116.

[191] Ibid. S. 117-118.

[192] Ibid. S. 117, 120.

лошувати лекції. У цьому переконує той факт, що вони періодично брали участь у публічній формі подібної діяльності. Привселюдні лекції за участі учнів інфіми, граматики і синтаксису могли поєднуватися з дискусією за участі двох чи трьох осіб, а іноді також з роздачею нагород[193].

Існування академії дозволяло також розв'язувати деякі проблеми виховання учнів. Зокрема, за такої навантаженості неможливою була непродуктивна трата ними свого позакласного часу, яка, на думку єзуїтів, спричиняла виникнення в юнаків поганих звичок. У цьому зв'язку в «Ratio studiorum» цілком логічно наголошувалося на необхідності діяльності учнівської конґреґації у святкові дні, коли учні звільнялися від більшості щоденних справ[194].

На українських землях Речі Посполитої учнівські академії і маріанські содаліції в переважній більшості випадків не існували як два окремі об'єднання. Скажімо, у 1648–1700 рр. у місцевих осередках ордену лише епізодично фіксуються спеціальні керівники навчальної і духовної студентських конґреґацій. Власне, подібний дуалізм зустрічається лише у Ярославському колеґіумі св. Іоанна у 1661/62 і 1690/91 н. рр.[195]. Натомість у 1694/95–1698/99 н. рр. серед посадовців цього осередку ордену можна однозначно виокремити лише керівника маріанської содаліції[196]. Аналогічна ситуація, проте за участі двох членів Товариства Ісуса, існувала у Львівському колегіумі у 1686/87 рр.[197]. У решті випадків в українських осередках ордену фігурує лише одна відповідна функціональна особа, а саме — Pater Congregationis, Pater Congregationis Studiosorum, Pater Congregationis maioris та ін.[198], яку не можна чітко ідентифікувати саме як керівника академії чи маріанської содаліції. З огляду на майже ідентичний особовий склад цих учнівських конґреґацій, доцільно припустити, що в даній ситуації вони існували як організаційно єдина спільнота.

У переважній більшості українських осередків ордену у 1648–1700 рр. члени цієї організації утворювали спільний колектив, не поділяючись на підрозділи[199]. Виняток становив лише Львівський колегіум, у якому існували спеціальні конґреґації вихованців studia superiora (1663/64, 1679/80, 1687/88, 1689/90 і 1690/91 н. рр.), риторики і humaniora (1663/64, 1692/93–1695/96 рр.) і граматичних класів (1679/80, 1690/91 і 1696/97 н. рр.)[200].

---

[193] Ibid. S. 76, 121.

[194] Ibid. S. 90.

[195] ARSI. Polonica 44. F. 183-183 v.; Polonica 45. F. 70-70 v.

[196] Ibid. Polonica 45. F. 125-125 v., 147, 162-162 v., 179 v.-180, 195 v.-196.

[197] Ibid. F. 7-7 v.

[198] Див.: ARSI. Polonica 44, 45.

[199] Див., зокрема: ARSI. Polonica 54. F. 99; Polonica 53. F. 196.

[200] Ibid. Polonica 44. F. 312-312 v.; Polonica 45. F. 20-20 v., 60-60 v., 71, 83 v.-84, 101-102, 126-127 v., 147-147 v., 163-163 v.

Число членів маріанських содаліцій суттєво коливалося в залежності від загальних розмірів місцевих учнівських колективів. Скажімо, у велелюдному Ярославському колегіумі св. Іоанна у 1599 р. нараховувалося понад 100 содалісів (це складало щонайменше 1/6 від числа його вихованців)[201]. Натомість до маріанської содаліції невеличкого Переяславського колегіуму у лютому 1648 р. входило лише 32 особи[202]. Порівняно невелика студентська релігійна конгрегація існувала й у Кросненському колегіумі. У 1675 р. поховальні промови над труною 13-річного Францішка Богуцького вислуховували щонайменше тридцятеро його колег по маріанській содаліції. Наступного ж року тут нараховувалося понад 40 содалісів[203].

Публічно-культурні заходи за участі учнів єзуїтських шкіл

Складовою частиною релігійного життя вихованців ордену були урочистості з нагоди різних свят (Різдва, Великодня, Зелених Свят, св. Ігнатія, бл. Станіслава Костки і ін.). Юнаки брали активну участь у публічних філософських і теологічних диспутах і насамперед — у релігійних процесіях[204]. Скажімо, содаліси Кросненської єзуїтської школи у другій половині XVII ст. щороку у травні здійснювали урочисту хресну ходу. У 1676 р. по її завершенні члени місцевої маріанської содаліції, у присутності багатьох віруючих, стали перед вівтарем, тоді як ректор поклав до нього вінок[205]. Релігійно-виховну мету переслідували й інші різновиди публічно-культурної активності єзуїтських учнів, навіть, як на перший погляд, цілком світського характеру. Зокрема, промови чи вірші, які виголошували публічно scholastici nostri, згідно з «Ratio studiorum», мали бути складені таким чином, аби заохочувати усіх вихованців ордену до духовного вдосконалення. Суто побожним мав бути також зміст вистав, які публічно презентувалися учнівським шкільним театром[206].

До 1648 р. публічно-культурні акти влаштовувалися принаймні у семи українських осередках ордену (у Ярославському св. Іоанна (з 1575 р.), Луцькому (з 1609 р.), Кам'янець-Подільському (з 1610 р.), Львівському (з 1611 р.), Острозькому (з 1625 р.), Вінницькому (з 1625 р.) та Кросненському (з 1631 р.)[207]. З початком Хмельниччини інтенсивність привселюдних виступів за участі

---

[201] *Pelczar R.* Szkołnictwo jezuickie w Jaroslawie... S. 36.

[202] ARSI. Polonica 77/II. F. 377.

[203] Ibid. Polonica 54. F. 142, 143.

[204] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 68.

[205] ARSI. Polonica 54. F. 143.

[206] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 45.

[207] Biblioteka PAN w Krakowie. Rkps. 255. F. 2; ARSI. Polonica 52. F. 81 v.; *Okoń J.* Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku // Studia staropolskie. 1970. T. XXVI. S. 218-219, 368.

вихованців цих колегіумів і резиденцій природньо знижується. Найгірша ситуація склалася у Вінниці і Кам'янець-Подільському, де у другій половині XVII ст. не відбулося жодних подібних заходів. Аналогічний стан речей існував деякий час після 1648 р. у Луцьку (до 1668 р.) і Кросно (до 1676 р.). Ненабагато кращою була аналогічна ситуація з публічними актами за участі вихованців Острозького колегіуму. Зокрема, у третій чверті XVII ст. їх зусиллями було влаштовано лише один такий культурний захід (13 листопада 1670 р.), тоді як упродовж 1625–1642 рр. їх нараховувалось вісім. На цьому тлі певний виняток серед українських осередків ордену складав лише Львівський колегіум, в якому після 1648 р. публічні акти влаштовувалися більш-менш регулярно (зокрема, у 1651, 1657, 1658 та 1663 (двічі) рр.)[208].

У першій половині 1670-х рр. спостерігається збільшення частоти проведення подібних заходів. Зокрема, вихованці Львівського колегіуму в цей час привселюдно проголошують декілька промов, а також — організовують постановку трьох драм і одного діалогу. Приблизно тоді ж, а саме — на межі 1660–70-х рр., відновлюється проведення публічно-культурних заходів за участі учнів Луцької єзуїтської школи. Упродовж 1669-71 рр. подібна діяльність була представлена трьома діалогами і двома драмами. Після 1675 р. як у Львівському, так і у Луцькому осередках Товариства Ісуса спостерігається покращення ситуації. Зокрема, вихованці Львівського колегіуму в останній чверті XVII ст. взяли участь у щонайменше 22, а Луцького — 10 публічно-культурних заходах (діалогах, виставах, виголошенні промов і декламаціях)[209]. Значну активність у цій сфері демонстрували в останній чверті XVII ст. також єзуїтські школи у Кросно та Острозі. Перша з них у 1676–1700 рр. виявилася причетною до привселюдного проголошення щонайменше шести промов, стількох же діалогів та восьми сценічних вистав (у т. ч. — двох містерій). Натомість вихованцями Острозького освітнього закладу у період з 1683 р. до 1699 р. було публічно влаштовано по дев'ять драм і діалогів[210]. Поряд із вищезгаданими колегіумами, упродовж 1670-90-х рр. до публічно-актової діяльності звертаються й ті осередки ордену, які досі не мали подібного досвіду. Зокрема, така зміна відбувається у житті Перемишльського колегіуму (не пізніше 1673 р.)[211] та Красноставської резиденції (з 1692 р.). Остання виявляє значну активність щодо проведення публічно-культурних заходів. Упродовж 1692–1698 рр. у цьому осередку ордену було привселюдно презентовано щонайменше три драми, дві промови і один діалог[212].

---

[208] *Okoń J.* Dramat i teatr szkolny... S. 364-368.

[209] Ibid. S. 366-368.

[210] Ibid. S. 365, 368.

[211] ARSI. Polonica 54. F. 74, 75 v.

[212] *Okoń J.* Dramat i teatr szkolny... S. 364.

Слід сказати, що публічні акти за участі українських шкіл ордену були багатофункціональним явищем. Вони не лише ознайомлювали місцеве населення з культурою ренесансу і бароко, але й відігравали важливу роль у навчальному процесі. У цьому переконує належність деяких публічно-культурних заходів до кола обов'язкових учнівських вправ. Зокрема, йдеться про привселюдні лекції (у граматичних класах) та диспути (в межах studia superiora). Обидва ці різновиди публічної діяльності використовувалися також як засіб заохочення учнів до навчання. Зокрема, з-поміж вихованців класів humaniora і риторики на активну участь у публічних лекціях і диспутах могли розраховувати лише ті особи, які були кращими у відповідних вправах під час щоденних занять[213].

Ще однією функцією публічно-культурних заходів за участі українських шкіл ордену було поширення позитивної думки про їх освітній рівень. Кінцевою метою подібної рекламної акції було збільшення чисельності учнів даної школи. Саме такі цілі переслідували єзуїти з Кросненського колегіуму, запрошуючи поважних осіб на проголошення промови у зв'язку з початком 1675/76 н. р.[214]. Прагнучи збільшити коло глядачів подібних заходів, члени ордену вдавалися до різних хитрощів. Зокрема, вони намагалися влаштовувати публічно-культурні заходи релігійної тематики на великі християнські свята (під час Різдва, Великодня, Зелених Свят, Тіла Христового (Львів, 1676) тощо)[215], коли до міст з'їжджалося навколишнє населення. Слід сказати, що ця тактика була досить ефективною. У цьому переконують численні випадки, коли публічно-культурні заходи українських осередків ордену збирали велику аудиторію глядачів, які репрезентували не лише прилеглі до міста терени, але й віддалені від нього регіони, зокрема — й розташовані поза межами Речі Посполитої (у Кросно (1674 р.), Луцьку (1675 р.), Львові (1676 р.) та ін.)[216]. За своїм соціальним походженням глядачі належали переважно до шляхетського стану Речі Посполитої. Скажімо, на філософському диспуті вихованців Львівського колегіуму, який було влаштовано на свято Тіла Христового у 1676 р., був присутній руський воєвода, а також — численні «вищі священики і благочестиві шляхетні»[217]. Аналогічна ситуація мала місце у Кросненському колегіумі у 1675 р. під час проголошення промови з приводу початку навчального року. Глядацька аудиторія цього публічного акту складалася з «благочестивих великої шляхетності і вінценосних священиків»[218].

---

[213] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 88, 117, 120.

[214] ARSI. Polonica 54. F. 142.

[215] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 118; ARSI. Polonica 54. F. 153 v.

[216] ARSI. Polonica 54. F. 48 v., 155, 153 v., 154.

[217] Ibid. F. 153 v., 154.

[218] Ibid. F. 142.

Ця аудиторія могла мати, втім, і полісоціальний характер. Зокрема, в 1674 р. у тому ж Кросненському колегіумі на виставі під назвою «Tragica Polonia felicitas, quam sub tempus victoriae ad Chotinum reportata dedit Invictissimi Regis Poloniae Michaelis I e vita decessus» («Сумне щастя Польщі, породжене в момент здобуття перемоги під Хотином смертю Найпереможнішого короля Польщі Михайла I») були присутні «числені шляхетні і піддані»[219].

Мовою публічно-культурних заходів за участі українських шкіл ордену була переважно латина. Виключно цією мовою звучали комедії, трагедії, драми, містерії, публічні промови і найповажніші діалоги[220]. Натомість нелатинськими могли бути інтермедії, які виконували роль прологу театрального твору, змісту його окремих дій та епілогу. Аналогічний характер мали також ті діалоги, які проголошувалися у храмах чи на міських площах під час релігійних свят (Різдва, Великодня, Божого Тіла, бл. С. Костки і ін.). На українських землях Речі Посполитої нелатинські публічні акти за участі єзуїтських шкіл влаштовувалися у другій половині XVII ст. переважно давньогрецькою і польською мовами[221]. Разом із тим, з такою метою могла використовуватися і «руська мова». Саме нею була написана і проголошена драма про бл. С. Костку, яку в листопаді 1670 р. презентували вихованці Львівського колегіуму[222].

Місцем влаштування публічних актів українських єзуїтських шкіл могли бути міська ринкова площа, внутрішнє приміщення храму[223], майдан біля нього, класна аудиторія[224], двір осередку ордену або його актова зала. Зокрема, саме в останній відбувалися привселюдні лекції, проголошувалися, разом і окремо, найважливіші промови та вірші, а також — проводилися диспути у формі судового процесу[225]. Зустрічалися й приміщення спеціального призначення. Зокрема, у Ярославському колегіумі св. Іоанна (з 1674 р.) та Перемишльському осередку ордену (з 1690 р.) існували спеціальні театральні зали[226].

Публічним актам передувало визначення конкретної дати його влаштування, яке залежало від кількох обставин. Насамперед передбачений для таких заходів день мав бути вільним від навчальних занять. Зокрема, саме

---

[219] Ibid. F. 48 v.

[220] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 45; *Левицкий О.И.* Луцкая старина. К., 1891. С. 11.

[221] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 94; *Pelczar R.* Teatr w kolegiach jezuickich na terenie diecezji przemyskiej w XVI–XVIII wieku // Nasza Przeszłość. 1997. T. LXXXVII. S. 188.

[222] *Okoń J.* Dramat i teatr szkolny... S. 366.

[223] Ibid.

[224] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 111.

[225] Ibid. S. 94, 121.

[226] *Pelczar R.* Teatr w kolegiach jezuickich... S. 189.

це було головною умовою проведення публічного диспуту за участі слухачів курсів філософії і теології. Пріоритет надавався тим дням, на які припадали великі християнські свята (Різдво, Великдень, Зелені Свята тощо)[227]. Аналогічна ситуація спостерігається і щодо привселюдних театральних вистав, час проведення яких також залежав насамперед від релігійного календаря. Ця обставина, разом із тим, визначала й різновид сценічного твору, який обирався для публічної демонстрації. Зокрема, під час Великого Посту, Великого Тижня чи Різдва влаштовувалися, як правило, привселюдні діалоги і містерії[228]. Натомість публічна театральна вистава у день певного святого чи блаженного, зазвичай, мала форму драми на його честь. Зокрема, саме у такому жанрі 14 і 16 листопада 1670 р. у Луцькому колегіумі, а в період з 13 до 20 листопада 1670 р. у Львівському осередку ордену було влаштовано привселюдні вистави, присвячені бл. С. Костці[229].

Зміст публічних актів і час їх проведення українськими єзуїтськими школами у другій половині XVII ст. міг також обумовлюватися подіями політичного життя Речі Посполитої. Зокрема, у 1651 р. учні Львівської єзуїтської школи зіграли драму на честь повернення з-під Берестечка короля Речі Посполитої Яна Казимира. У 1657 р. студенти цього ж навчального закладу аналогічним чином вітали вже С. Чернецького, який завдав поразки трансільванському князю Юрію II Ракоцію[230]. Подібні за своїм характером заходи влаштовувалися упродовж другої половини XVII ст. також і в інших українських осередках ордену. Зокрема, у Кросненському колегіумі у 1674 р. було поставлено виставу під назвою «Tragica Polonia felicitas, quam sub tempus victoriae ad Chotinum reportata dedit Invictissimi Regis Poloniae Michaelis I e vita decessus» («Сумне щастя Польщі, породжене в момент здобуття перемоги під Хотином смертю Найпереможнішого короля Польщі Михайла I»)[231]. Слід зауважити, що поштовхом до публічної діяльності українських єзуїтських осередків могли бути події не лише загальнодержавного, але й місцевого масштабу. Скажімо, влаштування у 1695 р. сценічної вистави вихованцями Ярославського колегіуму св. Іоанна було пов'язане з тодішнім з'їздом у цьому місті представників шляхти (за участі краківського воєводи Ф. Потоцького)[232]. Разом із тим, в українських осередках ордену могли створюватися панегіричні твори, не пов'язані з якоюсь певною подією. У цьому зв'язку можна згадати польськомовну драму «Слава процвітаючої юності, що визріла у

[227] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 118.

[228] *Pelczar R.* Teatr w kolegiach jezuickich... S. 127.

[229] *Okoń J.* Dramat i teatr szkolny... S. 367.

[230] *Załęski S.* Jezuici w Polsce. T. IV. S. 637.

[231] ARSI. Polonica 54. F. 48 v.

[232] *Pelczar R.* Teatr w kolegiach jezuickich... S. 189.

молодому арагонському королевичі Якубові, але у побожність, науку і мужність ... в польському королевичі Якубові ... є відновленою». Ця вистава була поставлена у 1682 р. студентами Ярославського колегіуму св. Іоанна і представляла своєрідну подяку королю Яну III Собеському[233].

Ще одним приводом для влаштування єзуїтськими вихованцями публічно-культурних заходів були видатні події шкільного життя. Зокрема, йдеться про початок навчального року, у зв'язку з яким в українських осередках ордену обов'язково проголошувалася привселюдна промова («Oratio in renovatione studiorum»)[234]. Цей захід, як правило, відбувався у перший день занять — 1 вересня (зокрема, у Кросно в 1675 р. та Луцьку у 1677 р.[235]), або в останніх числах серпня (у Луцьку упродовж другої половини XVII ст.)[236]. Проте іноді «Oratio in renovatione studiorum» могла істотно відокремлюватися від події-чинника свого виникнення. Скажімо, у Луцькому колегіумі у 1676 р. ця промова була проголошена лише в кінці жовтня, майже через два місяці після початку навчання[237].

Коло можливих учасників публічних актів залежало від різновиду останніх. Зокрема, у публічних лекціях могли брати активну участь учні всіх структурних рівнів єзуїтської школи (граматичних класів, humaniora, риторики, філософії і теології). Єдиною обов'язковою умовою була належність юнака до учнівської академії. Ситуація щодо учасників публічних диспутів, на перший погляд, нічим не відрізнялася від вищенаведеної[238]. Однак при детальнішому аналізі стає очевидним, що учні різних класів єзуїтської школи мали нерівні можливості для участі у привселюдному захисті певних положень. Зокрема, у середовищі слухачів філософії і теології публічний диспут був поширеним і звичним явищем, адже входив до кола їх обов'язкових навчальних вправ. Єдиною перешкодою для участі у подібному акті слухача курсів studia superiora могла стати його належність до категорії екстернів, які мали отримувати на це додатковий дозвіл[239]. Значно складніше було взяти активну участь у публічному диспуті учням класів humaniora та риторики. Адже подібна честь надавалася лише обраним з-поміж них, які досягали найбільших успіхів у захисті тез на щоденних навчальних заняттях[240]. На відміну від вищезгаданих актів, публічне проголошення промов могло здійснюватися не лише вихованцями, але й викладачами українських єзуїтських шкіл. Зокрема, саме

---

[233] *Pelczar R.* Szkołnictwo jezuickie w Jaroslawie... S. 44.

[234] Див.: ARSI. Polonica 44, 45.

[235] Ibid. Polonica 54. F. 142, 156.

[236] *Левицкий О.И.* Луцкая старина... S. 11.

[237] ARSI. Polonica 54. F. 155 v.

[238] Ratio atque institutio studiorum SJ… S. 118, 120, 121.

[239] Ibid. S. 117-118.

[240] Ibid. S. 120.

найкращим з них, згідно з «Ratio studiorum», дозволялося виступати зі щорічною промовою, присвяченою відкриттю нового навчального року[241]. На українських землях Речі Посполитої у другій половині XVII ст. подібна честь, як правило, належала викладачам риторики[242].

Авторами творів, що пропонувалися глядачеві під час публічних актів за участі українських шкіл ордену, були переважно дійові особи подібних заходів. Виняток складали театральні вистави. У них грали лише єзуїтські вихованці, у той час як тексти п'єс могли створюватися ректорами колегіумів і суперіорами резиденцій, або викладачами відповідних шкіл[243]. Іноді роль останніх у створенні п'єси обмежувалась формулюванням її теми, у той час як безпосереднє написання тексту вистави здійснювалося самими учнями. Їх спроможність до подібної діяльності ґрунтувалася на можливості запозичувати сюжети з уже написаних творів (Св. Письма, життя святих, робіт з всесвітньої і вітчизняної історії)[244].

Єзуїтські бурси музикантів

Важливим чинником релігійного й культурного життя українських шкіл ордену були бурси музикантів (bursae musicorum). Упродовж 1648–1700 рр. вони більш-менш регулярно функціонували у семи місцевих осередках ордену, які здійснювали тоді освітню діяльність (у Кам'янці-Подільському, Кросно, Луцьку, Львові, Острозі, Перемишлі і Ярославі)[245]. Культурний вплив цих установ на місцеве населення мав подвійний характер. З одного боку, вони забезпечували музично-хоровий супровід богослужінь і публічних урочистостей (вистав, диспутів, проголошення лекцій, промов і віршів etc.), які проводилися відповідним осередком ордену. Скажімо, літописець Перемишльського колегіуму занотував, що на початку вересня 1673 р. представники місцевої бурси музикантів, згідно з традицією, взяли участь в урочистому відкритті чергового навчального року[246]. Водночас ці установи готували кваліфікованих фахівців, які могли реалізовувати свої творчі здібності й далеко поза межами alma mater[247]. Бурси музикантів мали також подвійне функціональне призначення. З одного боку, вони були спеціалізованою формою освітньої

---

[241] Ibid. S. 46.

[242] Див.: ARSI. Polonica 44, 45.

[243] *Pelczar R.* Teatr w kolegiach jezuickich... S. 175, 176, 190.

[244] *Wojtkowski A.* Z dziejów szkolnictwa jezuickiego i pijarskiego w Polsce // Zeszyty Naukowe KUL. 1966. R. IX. Nr. 1-2. S. 103.

[245] *Kochanowicz J.* Słownik geograficzny jezuickich burs muzycznych. Kraków, 2002. S. 42-45, 47-48, 60, 62-63, 115-116, 123, 140-142, 145-146, 149-150, 171-172, 194-196.

[246] ARSI. Polonica 54. F. 75.

[247] Pelczar R. Szkołnictwo jezuickie w Jaroslawie... S. 40.

діяльності осередків ордену, з іншого ж — професійні музичні колективи. Неоднорідним був і статус тих осіб, які входили до складу бурси музикантів. Одні з них (inscripti bursae — вписані до бурси) лише здобували музичну освіту. Як правило, це були представники незаможних родин, які мали схильність до музики. Частина цих осіб паралельно навчалася у місцевій єзуїтській школі (в межах studia inferiora). Інші мешканці бурс (respectivi) вже подолали трирічне навчання і віддавали своєрідний борг колегіуму, безкоштовно навчаючи музиці молодших колег. По завершенні другого трирічного терміну перебування у бурсі музикантів ці особи могли залишити її або працювати в ній як наймані за гроші співробітники (ці останні відомі під назвою musici salariati)[248]. Представники усіх категорій мешканців бурс музикантів разом утворювали нечисленні колективи. Зокрема, у Ярославському колегіумі св. Іоанна у другій половині XVII ст. одночасно перебувало від 2 до 12 осіб[249].

В українських осередках ордену бурси музикантів функціонували на засадах адміністративної автономії. Вона полягала не лише в окремому розташуванні[250] цих закладів і наявності у них спеціальних джерел фінансування[251], але й — у домінуванні в управлінні бурсами музикантів принципів самоврядування. Зокрема, головну роль у вирішенні педагогічних і господарських питань даних установ відігравали саме їх безпосередні керівники[252]. На українських землях Речі Посполитої у другій половині XVII ст. вони іменуються префектами бурс, бурс музикантів, музикантів, музики або хору[253]. Упродовж 1648–1700 рр. в українських осередках ордену також час від часу з'являється посада маґістра хору. Зокрема, вона фіксуються у Кросненському (1689/90 н. р.), Львівському (1648/49, 1679/80, 1687/88 і 1689/90 н. рр.), Перемишльському (1686/87 н. р.) і Ярославському колегіумі св. Іоанна (1686/87, 1689/90 та 1690/91 н. рр.). Переважну більшість маґістрів хору складали єзуїти-клірики (7 з 9 чол.). У решті випадків цю посаду займали слухачі моральної теології (Францішек Гнєвковський (Львів, 1648/49 н. р.) і Адам Каритовіч (Ярославський колегіум св. Іоанна, 1689/90 н. р.). За винятком двох останніх, усі інші маґістри хору займалися педагогічною діяльністю. Троє з них навчали синтаксису, двоє — граматиці і стільки ж осіб були викладачами humaniora[254].

---

[248] *Kochanowicz J.* Geneza, organizacja i działalność jezuickich burs muzycznych. S. 93-94.

[249] *Pelczar R.* Szkołnictwo jezuickie w Jaroslawie... S. 38-39.

[250] *Obirek S.* Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564–1668. Kraków, 1996. S. 85.

[251] ARSI. Polonica 13-18, 20, 21 A, 22.

[252] *Obirek S.* Działalność kulturalna jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1564–1668). Próba syntezy. Kraków, 1996. S. 37.

[253] Див., зокрема: ARSI. Polonica 44, 45.

[254] ARSI. Polonica 44. F. 114 v., 312 v.; Polonica 45. F. 7, 9 v., 35, 58, 60, 60 v., 70.

* * *

Таким чином, перебіг повсякденного життя українських єзуїтських шкіл залежав від цілої низки чинників: починаючи від положень шкільного статуту ордену і завершуючи поточними військово-політичними подіями у регіоні, поширенням епідемій, наявністю/браком належних побутових умов для здійснення навчальної діяльності. Повсякденне життя єзуїтських шкіл в Україні мало дві головні складові — навчальну і позанавчальну. Їх умовна рівноцінність (зокрема — й у часовому вимірі) була пов'язана насамперед із тим, що єзуїтське шкільництво ґрунтувалося на принципі pietas litterata і було типовим продуктом культури Бароко. Саме це й визначило насичене релігійне життя учнів, їх активну роль у культурно-масових заходах осередків ордену та дискретність навчального процесу. «Зворотний бік» життя єзуїтських шкіл був, утім, тісно пов'язаним із його аверсом. Скажімо, до навчального процесу були органічно вплетені релігійні практики, а під час різних урочистостей презентували здобутки повсякденної важкої праці учнів, пов'язаної з опануванням різних наукових дисциплін. Вона не обмежувалася лише традиційними формами аудиторної взаємодії між викладачем і учнем: важливу роль у навчальному процесі єзуїтських шкіл відігравала також самостійна робота студентів, система функціональних посад, академії, емуляція, конкурси тощо.

Повсякденне життя навчальних закладів ордену мало двох суб'єктів — учня і вчителя. Вихованці єзуїтських осередків на українських землях Речі Посполитої були надзвичайно неоднорідними з точки зору їх формального статусу, вікового, конфесійного і соціального складу. Присутність у навчальних закладах ордену учнів із середнім і низьким рівнем достатку стала можливою завдяки безкоштовному характеру єзуїтської освіти й існуванню системи соціальної підтримки незаможних вихованців (спеціальних стипендій, безкоштовних інтернатів (бурс) тощо). Це не вирішувало, втім, у повній мірі соціальні проблеми даного прошарку студентів: його представники іноді вдавалися до кримінальних вчинків, провокуючи тим самим міські заворушення. Викладач традиційно відігравав ключову роль у якісному наповненні навчального процесу в школах Товариства Ісуса.

Відсутність очевидного регресу у рівні освіченості єзуїтських педагогів на терені України у другій половині XVII ст. дозволяє трохи інакше трактувати тодішні явища, пов'язані з занепадом викладання окремих навчальних дисциплін (насамперед давньогрецької мови і математики). У даному випадку скоріше маємо справу не з освітньою деградацією, але з початком структурної перебудови єзуїтського шкільництва, яка передувала його масштабній просвітницькій модернізації у середині XVIII ст.